

PARTIZANSKA PROPAGANDA NA ZADARSKOM PODRUČJU 1943. – 1945. S NAGLASKOM NA ULOGU KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE

Mateo BRATANIĆ
Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest
Zadar, Hrvatska
Tomislav RAŽNJEVIĆ
Zadar, Hrvatska

UDK: 94(497.1)“1943/1945“:32.019
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 7. ožujka 2016.

Cilj ovog rada¹ je na osnovi dostupnih povijesnih vrela i literature prikazati osnovne značajke pisane antifašističke propagande u zadarskom okrugu u razdoblju između kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine i samog početka 1945. godine obilježenog potpunim oslobođenjem ozemlja sjeverne Dalmacije. Radom se nastoji pružiti uvid u činitelje koji su utjecali na razvoj i učinkovitost ratno-političke propagande, prikazati kako se preko nje nastojalo utjecati na stavove i mišljenja lokalnog pučanstva, kako se upotrebljavala prema protivničkim promidžbenim nastojanjima i na koji se način uklapala u širi povijesni kontekst svjetskog rata. Budući da istraživačka ograničenja onemogućuju ulazak u dublju razradu vrlo kompleksne teme i nameću potrebu izostavljanja nekih bitnih aspekata totaliteta propagande (npr. indoktrinacija u odgojno-obrazovnom sustavu *partizanskih škola*, propaganda prema ženama ili utilitarna kulturno-umjetnička ostvarenja), pri izradi se vodilo idejom da se daje *površinski* pregled temeljnih značajki ratno-političke agitacijske propagande. Rad je podijeljen na više segmenata pri čemu se daje pozornost teoretskim značenjima propagandnog sustava, a onda se prelazi na predstavljanje i analizu nositelja i elemenata propagande. Na kraju se donosi zaključak unutar kojega se valoriziraju uspjesi propagandnih aktivnosti.

Ključne riječi: propaganda, Komunistička partija Hrvatske, Zadarski okrug, antifašizam, partizanski pokret, Drugi svjetski rat.

1. UVODNE NAPOMENE

Izraz propaganda u naslovu ovog rada izabran je iz razloga što je isti korišten od protagonista Narodnooslobodilačkog pokreta, iako je izraz promidžba bliži duhu hrvatskog jezika. Pojam nema negativne konotacije, kako se često shvaća u pejorativnom smislu, već označava „organizirano širenje pismenim ili usmenim

¹ Ovaj rad nastao je kao dio modificiranog diplomskog rada studenta Tomislava Ražnjevića pod mentorstvom doc. dr. sc. Matea Bratanića na diplomskom studiju povijesti Sveučilišta u Zadru, a obranjen je 2013. god.

putem ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva“² što možemo upotpuniti definicijom I. Šibera: „Propaganda je namjerno i plansko djelovanje na mijenjanje i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određeni način ponašanja.“³ Pridjev „partizanska“ pridodan je iz razloga da ga se odijeli od drugih oblika antifašističke političke retorike koji su nastajali van okvira partizanskog pokreta (npr. pod okriljem mačekovske struje HSS-a ili rojalističkih krugova).

Razrada teme okvirno je podijeljena u četiri dijela. Prvi dio daje podatke o nositeljima promidžbenih aktivnosti i temeljne informacije o partizanskom tisku na ovom području kao osnovnom sredstvu komunikacije s javnošću. Paralelno s time bavi se i utjecajem Komunističke partije unutar struktura propagandnog i informativnog aparata NOP-a. Drugi dio rada orijentiran je k obradi osnovnih tema na kojima se temeljila agitacijska propaganda prema ratnim neprijateljima iz bloka Sila Osovine, Njemačkoj i NDH te okolnostima u kojima je ona djelovala suočena sa sigurnosnim i vojnim mjerama protupartizanskih snaga. U trećem dijelu naglasak je stavljen na promidžbu protiv političkih suparnika partizanskog pokreta, dok se u četvrtom dijelu promatra propaganda kao element buduće kohezije.

Stanje istraženosti ove teme na vrlo je niskoj razini jer se prilikom dosadašnjih istraživanja razvoja partizanskog pokreta i Drugog svjetskog rata na zadarskom području problematici promidžbe pristupalo tek usputno. Kako je većina radova nastalih pod okriljem socijalističke historiografije u sebi odražavala ideološke postavke sustava u kojem je nastala, pa slijedom toga vrlo vjerojatno i samoj promidžbi pristupala s pozicije komunističkog shvaćanja o istovjetnosti informiranja i propagande, izgleda da se nije smatralo potrebnim kritički preispitati svrhu, ciljeve, informativnost i sadržajnost promidžbenih poruka te utvrditi objektivnost interpretacija i povezanost s povijesno-događajnim kontekstom. Najveći pomaci su dakle učinjeni po pitanju istraživanja forme i vanjskih obilježja partizanskog tiska na zadarskom području i svode se uglavnom na izlaganje osnovnih faktografskih informacija o tiskovinama, izdavačima i sl. Iz toga razloga dostupna literatura nudi tek polazni okvir za neka daljnja istraživanja.

U izradi rada korišteni su sadržaji informativnih i promidžbenih poruka objavljenih u dostupnim periodičkim tiskovinama koje su publicirane kroz razdoblje 1943. – 1945. Prvenstveno se to odnosi na službenaglasila najistaknutijih organizacijskih oblika NOP-a na zadarskom području: Narodnooslobodilačkih

² V. ANIĆ – I. GOLDSTEIN, 2000, 1060.

³ I. ŠIBER, 1992, 6.

odbora (NOO) i Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte (JNOF). Dotični izvori čuvaju se u fondu Znanstvene knjižnice Zadar. Sadržaji drugačijih oblika propagandnog djelovanja koji se spominju u radu, poput zabilježenih glasina ili drugih oblika netekstualnih (dez)informacija, preuzeti su iz opservacija iznesenih unutar stranačke korespondencije Komunističke partije.

S obzirom na historiografski utvrđenu upravljačku ulogu Komunističke partije Hrvatske unutar Narodnooslobodilačkog pokreta, pri sagledavanju razvoja partizanske propagande bilo je nužno konzultirati arhiviranu dokumentacijsku građu Komunističke partije Hrvatske iz fonda Hrvatskog državnog arhiva. U izradi rada korišteni su izvori svih relevantnih tijela KPH-a na zadarskom području: Okružnog komiteta KPH Zadar, kotarskih komiteta Preko, Benkovac, Biograd te Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju kao pokrajinskog rukovodećeg tijela. Pored njih, u manjoj mjeri je korištena (iako sačuvana u vrlo oskudnim ostacima) dokumentacija lokalnih Narodnooslobodilačkih odbora. Uz neobjavljene izvore korišteni su i relevantni dokumenti objavljeni u zbornicima i zbirkama dokumenata.

2. NOSITELJI PROPAGANDE, PARTIZANSKI TISAK I KOMUNISTIČKA PARTIJA HRVATSKE

U promatranom razdoblju 1943. – 1945. masovnu agitacijsko-propagandnu djelatnost NOP-a nominalno su provodili organi partizanske *narodne vlasti* – Narodnooslobodilački odbori te ogranci civilnih nestranačkih antifašističkih organizacija (prvenstveno JNOF-a, zatim USAOH-a i AFŽ-a).

S obzirom na ratne prilike, potrebu djelovanja u (polu)ilegali i na to da je na zadarskom području razvoj navedenih antifašističkih organizacija još sredinom 1944. bio tek u začetcima, promicanje antifašističke borbe sve do posljednjeg kvartala 1944. godine spadalo je u nadležnost NOO-a. Time su oni uz upravnu posjedovali i funkciju političke organizacije.⁴ Sa širenjem

⁴ Djelokrug rada narodnooslobodilačkih odbora definiran je *Poslovníkom o radu NOO-a* donesenim od strane Inicijativnog odbora ZAVNOH-a dana 27. ožujka 1943. god. Istim dokumentom propisane su obveze i ovlasti Propagandnih odjeljenja NOO-a. F. LJUBA – P. ŠKARICA, 1978, 165. Istražujući razvoj NOO-a u Dalmaciji, autori Ljuba i Škarica ustvrdili su da su smjernice iz poslovnika odmah usvojene i primijenjene na terenu. Omašić pak navodi kako je primjena odredbi iz poslovnika nailazila na poteškoće zbog kadrovske probleme. V. OMAŠIĆ, 1975, 52. Poslovník je u lipnju 1943. upotpunjen i izdana je doradena verzija. Sadržaj prve verzije poslovnika vidi u: ZAVNOH, 1964, br. 27, 81 – 84., a doradenu verziju od 14. lipnja 1943. u: ZAVNOH, 1964, br. 78, 224 – 230.

pokreta i porastom obujma organiziranosti odbora, NOO-i su restrukturirani i podijeljeni na pododjele. Razdiobom upravno-političkih poslova unutar NOO-a ustalila se praksa da se političkom službom odbora bave Propagandni odjeli.⁵ No neadekvatna međupovezanost NOO-a i slabe veze s nadređenim Oblasnim NOO-ima Dalmacije otežavali su izgradnju usklađenog propagandnog aparata.⁶ Persuazivna aktivnost odbora u takvim uvjetima nije odavala dojam planske i organizirane djelatnosti: bila je raspršena na više nepovezanih ishodišnih točaka i dobrim dijelom ostajala izvan nadzora središnjih organa NOP-a, a u sadržajnom smislu djelovala dekoncentrirano, konfuzno i s proturječnim interpretacijama. Štoviše, vraćanjem aktera NOP-a u uvjete podzemnog rada nakon reokupacije krajem 1943. godine održavala se zalaganjem pojedinih funkcionalnih odbora ili je bila prepuštena inicijativi pojedinaca, u pravilu istaknutih članova Komunističke partije. Preduvjeti za koordiniran i sustavan rad stvoreni su tijekom prosinca 1943. kada je briga o cjelokupnom *političkom radu* na okrugu prešla u ruke novoosnovanog Okružnog NOO-a, tijela koje je objedinilo sve NOO-e zadarskog okruga.⁷ S daljnjim organizacijskim učvršćivanjem i širenjem društvene osnovice antifašističkog pokreta, kao primarni nositelji propagande u drugoj polovici 1944. godine sve više istupaju odbori JNOF-a. Prezentirana kao nadstranačka politička organizacija, ona je okupljala sve postojeće antifašističke organizacije i imala za cilj obuhvaćanje cjelokupnog antifašističkog korpusa bez obzira na stranačku pripadnost i političku orijentaciju.⁸ Pod njezinim okriljem je ratna antifašistička propaganda egzistirala do samog konca rata.

Vodeću ulogu u djelovanju navedenih nositelja propagande imala je Komunistička partija Hrvatske. Prisutnost i svemoć KPH-a u njihovu razvojnom putu od samih početaka opsežno je dokumentirana u dosadašnjim historiografskim

⁵ Na nižim razinama *narodne vlasti* političko-promidžbena i edukacijska funkcija su se povezivale i ustrojavali su se kombinirani prosvjetno-propagandni odjeli. Prema zapisima Miloša Žanka, voditelja Propagandnog odjela NOO-a za Dalmaciju, odjel je 12. veljače 1943. godine izdao okružnicu svim NOO-ima da osnuju kulturno-propagandne odjele kojima će se na dužnost staviti raspačavanje tiskanog materijala na što širi krug ljudi i objašnjavanje političkih akcija. V. OMAŠIĆ, 1975, 51.

⁶ Kroz veći dio 1943. godine, do formiranja prvih kotarskih odbora, mreža NOO-a na zadarskom području bila je dosta slaba i nepovezana. Veze s Pokrajinskim NOO-om za Dalmaciju bile su vrlo nestabilne, što je pogodovalo širenju političkog utjecaja suparničkih snaga. V. OMAŠIĆ, 1975, 60.

⁷ Okružni NOO Zadar osnovan je 19. prosinca 1943. godine. Njemu podređeni kotarski odbori Preko i Biograd osnovani su tijekom srpnja, a kotarski odbor Benkovac u listopadu 1943. godine. F. LJUBA – P. ŠKARICA, 1978, 165 – 167.

⁸ Priopćenje osnivačke konferencije JNOF-a vidi u: *Jugoslavija 1918.-1988.*, 1988, 743 – 745. Platformu Narodnooslobodilačke fronte iz 1941. vidi u: D. GIZDIĆ, 1959, 277 – 282.

ostvarenjima.⁹ Stoga u svjetlu te povijesne činjenice treba promatrati i izrastanje organizirane propagandne djelatnosti na zadarskom području.¹⁰

Činjenica da je Komunistička partija, uz pomoć omladinskog SKOJ-a, bila pokretač antifašističkog oružanog ustanka, inicijator osnivanja i glavni organizator antifašističkih institucija (kako središnjih tijela tako i područnih ogranaka), ukratko, organizacijski i strukturni potporanj pokreta, omogućila je relativno malobrojnoj, ali organiziranoj stranci da osigura vlast nad ključnim pozicijama unutar NOP-a.¹¹ Osnutak i politički sastav Okružnog NOO Zadar ilustrativan je primjer njegove *de facto* zavisnosti o Partiji. Utemeljen je na inicijativu članova KPH-a Steve Zečevića i Martina Vežića i ustrojen uz nadzor Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, a osim toga, potonji je potvrdio odabir odbornika za prvi saziv, izveden na prijedlog okružnog komiteta KPH-a i time dao svojevrsno odobrenje za početak rada.¹² Ovi dokazi uske povezanosti sa stranačkim forumima KPH-a nisu izneseni u javnoj obavijesti o formiranju odbora, objavljenoj u prvom broju službenog glasila okružnog NOO-a, *Glasnik bratstva*, ali su istaknuti podatci poput stranačke pripadnosti nekih članova HSS-u i nacionalnosti odbornika.¹³ U tom prvom deveteročlanom sazivu na dužnostima predsjednika odbora, tajnika i voditelja Propagandnog odjela nalazili su se članovi Partije. Prisutnost komunista na tim ključnim funkcijama zadržana je i kroz naredno razdoblje, usprkos političkoj pluralizaciji pokreta u drugoj polovici 1944. godine. Tada je naime intenzivirana suradnja između vodstva NOP-a s građanskim opcijama i dolazi do uključenja *nekompromitiranih* nekomunista u strukture vlasti. Iz izvještaja

⁹ Od važnijih radova na ovu temu ističu se radovi I. JELIĆA, *Komunistička partija Hrvatske*, 2. svezak, i *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*. (57 – 116). Od recentnijih interpretacija vidi poglavlje o Drugom svjetskom ratu u knjizi D. BILANDŽIĆA *Hrvatska moderna povijest*, 120 – 178.

¹⁰ Do dana 22. lipnja 1941. godine na zadarskom okrugu bio je registriran 141 član KPH-a, od toga 34 u kotaru Preko, 57 u kotaru Biograd i samo pet u Benkovcu. Do ožujka 1943. godine Komunističkom partijom je na zadarskom području rukovodio Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju, da bi reorganizacijom njegovu ulogu preuzeo Okružni komitet KPH Zadar, kojem su tako podređeni Kotarski komiteti Biograd, Preko i Benkovac. M. ŽUVIĆ, 1978, 79 – 87.

¹¹ Koncentracija partijskog utjecaja i zastupljenost članova stranke unutar ustrojstvenih razina vlasti osobito je dolazila do izražaja u okružnim i oblasnim odborima. Pred trenutak potpunog ovladavanja Dalmacijom u studenome 1944. god., kako doznajemo iz izvještaja dalmatinskoga Oblasnog komiteta Centralnom komitetu KPH, gotovo svi članovi odbora na tim nivoima bili su ujedno i članovi KPH-a. S druge strane, na nižim mjesnim i općinskim razinama su utjecaji središnjice, kao i učešće komunista, bili dosta slabiji. No, to činjenično stanje na nižim razinama vlasti za pitanje oblikovanja i djelovanja službene propagande nije imalo neku važnost. *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1987, br. 61, 276.

¹² *NOB u Dalmaciji*, 1985b, br. 162, 473.

¹³ *Glasnik bratstva*, 15. siječanj 1944., br.1, 3 – 4.

okružnog komiteta KPH Zadar za mjesec kolovoz 1944. god. saznajemo da su u odboru djelovala četvorica *partijaca* (među ostalima, i voditelj Propagandnog odjela), uz petoricu nepartijskih članova. Manjinski udio komunista može ostaviti dojam ograničenja njihova utjecaja voljom većine. Međutim, sam čin popunjavanja odbora nekomunističkom većinom otkriva nam da se radilo tek o prividnom povećanju utjecaja građanskih snaga, taktičkom potezu dirigitiranom od strane KP-a. To nam naime potvrđuje navod iz osvrta Okružnog komiteta KPH Zadar na stanje narodnooslobodilačkih odbora u okrugu, u kojem stoji da su nepartijski članovi odbora, četvorica *starijih uglednih ljudi* predvođenih ljekarnikom Edvinom Androvićem, kooptirani po nalogu Drage Gizdića Marka, tadašnjeg tajnika Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju.¹⁴ Samopoimanje komunističke nomenklature, utemeljeno na lenjinističkom učenju o avangardnoj Partiji, kao istinskog branitelja interesa narodnih masa u načelu je opravdavalo takav manipulativan odnos prema nekomunističkim strujama u antifašističkom taboru. Minoriziranje realnog utjecaja građanskih političkih snaga unutar NOO-a shvaćalo se kao neposredna obrana interesa politički neprosvijećenog naroda, iako je ono u svojoj suštini, kada se ukloni populističko-demagoška matrica, provođeno tek poradi zaštite uskih stranačkih interesa. Na važnost održavanja dominantnog utjecaja unutar NOO-a primjerice upućuje napatuk Okružnog komiteta KPH Zadar od 22. listopada 1944. god. u svezi participiranja komunista unutar odbora. Između ostalog se ističe: „Mi komunisti treba da imamo u vidu da osiguranje narodne vlasti znači osiguranje konačne pobjede“ te se navodi kako: „UNOOima partijci trebaju imati najčvršće pozicije jer je partija najbolji čuvar narodnih interesa i čistoće NOO-a (tj narodne vlasti) od protunarodnih elemenata (tj. političkih protivnika partije, rojalista i mačekovaca). Naša je dužnost da se ta rukovodeća uloga Partije u narodnoj vlasti uščuva i osigura.“¹⁵ Dužnost ostvarenja težnje iz posljednje rečenice ovog citata – rukovodeće uloge i kontrole nad radom NOO-a – isticala se kao ultimativni zadatak partijske strategije prema antifašističkim organizacijama već prvim dokumentom kojim je Centralni komitet KPH definirao funkciju NOO-a, u tzv. Okružnici br. 4 iz prosinca

¹⁴ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158, 7. Kooptiranje odbornika, pa i samoinicijativno imenovanje odbora, Komunistička partija primjenjivala je kao dio procesa izgradnje upravno-političkog aparata u izvanrednim ratnim okolnostima, u uvjetima ilegalnog rada. Zakonsko uporište za to proizlazilo je iz preporuke ZAVNOH-a o osnivanju ilegalnih odbora uvrštene u Poslovnik o radu NOO-a od 27. ožujka 1943. godine. F. LJUBA – P. ŠKARICA, 1978, 164 – 165.

¹⁵ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2257.

1941. godine.¹⁶ Isto je višestruko ponavljano u narednim godinama kroz partijsku korespondenciju, putem stranačkih glasila ili kroz razna priopćenja izdana povodom objave važnijih programatskih spisa koji su se odnosili na rad NOO-a (npr. Fočanskih propisa, Poslovnika o radu Narodnooslobodilačkih odbora i dr.).

Sektor propagande jedna je od grana NOP-a nad kojima je uspostava političke kontrole bila od najveće strateške važnosti za KPH, kao što se može nazrijeti i iz primjera propagandnog odjeljenja pri zadarskom Okružnom odboru. Značaj propagande i agitacije općenito leži u tome što je ona osnovni alat za pridobivanje podrške javnosti. Ključnu ulogu propagande za vođenje uspješnog oslobodilačkog rata komunisti su spoznavali kroz usvajanje historijata Komunističke partije, iz primjera Lenjinova očuvanja revolucije 1917. – 1921.¹⁷ Lekcije iz tih zbivanja, ukalupljene u narodnofrontovsku orijentaciju Komunističke partije 30-ih godina, nema sumnje, poslužile su kao temeljni *modus operandi* agitacijskom djelovanju hrvatskih i jugoslavenskih komunista u ovom ratu. Nadziranje službenih izvora promidžbe, a time i sredstava masovne komunikacije (novina, letaka, brošura), stavljalo je KPH u poziciju oblikovatelja cjelokupne komunikacijske strategije pokreta prema domaćoj i međunarodnoj javnosti te teoretski, plasman *reakcionarnih* ideja unutar organizirane propagande NOP-a činilo nemogućim. Odluka o tome komu će biti povjerena funkcija glavnog koordinatora propagande za cijeli zadarski okrug izravno je ovisila o Okružnom komitetu KPH Zadar, što je razvidno iz slučaja imenovanja Milke Lasić na dužnost voditelja Propagandnog odjela pri Okružnom NOO-u u kolovozu 1944. god.¹⁸ Osim Okružnog NOO Zadar, ovdje je bitno spomenuti i Kotarski NOO Preko. Doprinos potonjeg u afirmaciji partizanske propagande prelazio je administrativne kotarske okvire, pa se može se reći da je po tom pitanju imao ulogu drugog najvažnijeg tijela na širem zadarskom području. Naime, radi blizine Zadra Okružni odbor u slučaju nužde predavao je zadatak publiciranja i opskrbe šire okolice grada propagandnim materijalom.¹⁹ Osim toga, taj je odbor baštiniio iskustva komunističkog Kotarskog komiteta Preko koji je postavio temelje partizanskom informativnom sustavu u zadarskom okrugu obrazovanjem vlastite *tehnike*

¹⁶ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1985, 407.

¹⁷ Opširnije o tome: P. KENEZ, 1985, 35 – 69.

¹⁸ Izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar od 29. kolovoza 1944. god.: HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158, 5.

¹⁹ HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1930; HDA, fond 1853, kutija 5, KP-305/2368.

u kolovozu 1941. godine.²⁰ Što se tiče partijskog udjela u tom odboru, u više je navrata u osvrtima nadležnog partijskog tijela bio okarakteriziran kao narodnooslobodilački odbor s najjačim utjecajem Komunističke partije. U kolovozu 1944. primjerice od 11 članova čak 10 je bilo u Partiji.²¹

Tijekom druge polovice 1944. došlo je do promjene u provođenju masovnih propagandno-političkih aktivnosti. Naime, paralelno s eliminacijom okupacijskog sustava, na oslobođenim prostorima NOO-i postepeno gube značaj kao akteri propagande, te se ona smješta u okvire JNOF-a. Bitno je pritom napomenuti kako je JNOF, kao i NOO-i uostalom, u svojoj biti bila sredstvo antifašističke *politike širine* KPH-a i sljednica ranijega prokomunističkog Narodnog Fronta. Nakon održavanja opće konferencije JNOF-a 18. 5. 1944. god. organiziranje i učvršćivanje te organizacije naglašavalo se kao osnovna zadaća komunističkih rukovodstava na razini cijele Hrvatske. Prvi koraci u realizaciji navedene promjene na zadarskom području ostvareni su 5. listopada 1944. godine sa zasjedanjem okružne konferencije JNOF-a Zadar i osnivanjem Okružnog odbora.²² Održavanje konferencije, kao i organiziranje spomenutog odbora, u potpunosti su ovisili o inicijativi Okružnog komiteta KPH Zadar. U kolikoj mjeri je to bio važan zadatak za komuniste vidljivo je iz jednomjesečnog razdoblja intenzivne pripreme koje mu je prethodilo. Kroz to razdoblje komitet je upoznao podređene forume s naputcima središnjice i obvezom provođenja *partijske linije* putem JNOF-a, tj. pred njih je stavio obvezu osnivanja, izgradnje i populariziranja te organizacije, a zalaganje na formiranju Fronte moralo se shvatiti s punom ozbiljnošću i pod prijetnjom kolektivnih ukora.²³ Naime, velik dio članstva KPH-a u zadarskim komitetima bio je nesklon i nezainteresiran za narodnofrontovsku strategiju vodstva stranke i to je stvaralo velike probleme pri implementaciji ideje na terenu, u vidu negodovanja prema primanju građana koji dotada nisu participirali u NOP-u.

Razlog tog *preusmjerenja* propagande proizlazio je iz potrebe rasterećenja mreže NOO-a. Naime, širenjem oslobođenih područja u zadnjoj fazi rata rastao je i obujam upravnih poslova, te je zadržavanje političke funkcije predstavljalo opterećenje za kvalitetno funkcioniranje tijela vlasti. Oni su stoga usmjereni isključivo na djelovanje u svojstvu upravnih organa, za što je zakonska podloga stvorena 9. svibnja 1944. god. proglašenjem ZAVNOH-a vrhovnim

²⁰ L. BENOVSKEY, 1984, 260 – 261, Š. LUKIN, 1978, 477 – 478, M. ŽUVIĆ, 1978, 80.

²¹ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2174, 3.

²² Osnovne informacije o razvoju Fronte u okrugu Zadar vidi: D. CAR, 1990, 649 – 653.

²³ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2154.

zakonodavnim i izvršnim narodnim predstavničkim tijelom i najvišim organom državne vlasti federalne Hrvatske.²⁴ Na područjima pod kontrolom osovinskih snaga, gdje NOO-i nisu obnašali vlast niti se mogla organizirati Fronta, promjene su došle na dnevni red tek po uspostavi partizanske kontrole. Poslijeratna socijalistička historiografija je u interpretacijama navedenog procesa u prvi plan isticala političku dimenziju. Izvlačenje propagande van NOO-a tumačilo se kao nastojanje Komunističke partije da zaštiti stečeni monopol nad antifašističkim propagandnim diskursom, u prilikama koje su uslijedile po sklapanju sporazumu Tito – Šubašić kada dolazi do zbližavanja avnojskog NKOJ-a i emigrantske vlade u Londonu, i na toj poziciji spremno dočeka predstojeću borbu za vlast. Partiji, koja nije bila spremna na daljnje kompromise, a ni obnovu predratnog građanskog društva, kako navodi S. Žarić, Fronta je tako postala jedini kanal kroz koji se mogao nastaviti propagandni obračun s političkom konkurencijom.²⁵

Isticanje JNOF-a kao primarnog nositelja masovne propagande nosilo je i druge povlastice u korist Partije. Naime, kako su od svibnja 1944. NOO-i ustanovljeni isključivo kao organi vlasti, bilo je razumljivo da bi se zadržavanjem političke propagande u postojećim okvirima ona pred javnošću afirmirala prvenstveno kao *glas vlasti* i izgubila svojevrstni status *glasa naroda*, kakav su joj imidž htjeli priskrbiti komunisti kroz čitavo ratno razdoblje. Preusmjerenje pod okrilje Fronte, s obzirom na njezin nestranački, sveobuhvatni i masovni karakter organizacije, omogućilo bi KPH-u/KPJ-u da i dalje nesmetano legitimizira propagandu u očima promatrača kao narodnu, neđirigiranu i spontanu. Drugim riječima, u javnosti bi se stvorio dojam da poruke koje su se objavljivale u frontaškom tisku i izlagale na javnim zborovima u organizaciji JNOF-a izražavaju autentično mišljenje i politička stajališta većine antifašistički nastrojenog pučanstva. One bi se onda, razumljivo je, prezentirale kao pokazatelj javnog mnijenja i poslužile komunističkom vodstvu kao glavni adut u potkrjepljivanju svojih antirojalističkih i antikapitalističkih namjera pred širom javnosti, što je naposljetku i iskorišteno npr. u slučaju demonstracija Fronte protiv kralja Petra II. Karađorđevića u siječnju 1945. godine.²⁶

Bitno je na kraju ovog dijela spomenuti kako Komunistička partija ciljeve oružane borbe nije vezivala jedino uz izvojevanje pobjede nad fašizmom i

²⁴ I. PERIĆ, 2000, 140 – 141.

²⁵ S. ŽARIĆ, 1986, 313.

²⁶ Za primjer instrumentalizacije Fronte i njezina tiska od strane KP-a poradi obrane partijskih političkih interesa vidi novinski članak *6000 demonstranata na zadarskim ulicama ogorčeno su prosvjedovali protiv izjave kralja Petra II. Bilten JNOF*, 20. siječanj 1945., br. 72, 4.

oslobođenje zemlje od stranih okupacijskih snaga, na čemu je gradila vojnu i političku snagu NOP-a. Antifašistička borba je u dugoročnim razmatranjima vrha KPH-a/KPJ-a prvenstveno promatrana kao sredstvo koje je trebalo jugoslavenskom proletarijatu olakšati realizaciju krajnjih političkih ciljeva – preuzimanje vlasti i preuređenje države i društva na načelima revolucionarnog socijalizma.²⁷ Iako su komunisti imali zadnju riječ u organizacijama NOP-a, isticanje revolucionarne komunističke propagande u ime pokreta nije bilo sastavni dio ratne strategije KPH-a. To načelno ocrtava sljedeća konstatacija E. Kardelja o karakteru partizanskog rata u bivšoj Jugoslaviji: „Komunisti tijekom rata nisu isticali socijalističku revoluciju kao neposredni cilj ustanka, ali borili su se za to da ustanak stvori revolucionarne i demokratske uvjete u kojima će revolucionarne narodne mase odlučiti se same za takav korak.“²⁸ Spomenuto *stvaranje revolucionarnih i demokratskih uvjeta* odnosilo se na provođenje koncepta postepene revolucije kakvu je, slijedeći direktivu Kominterne od 22. lipnja 1941. godine, provodio Politbiro KPJ-a.²⁹ Takav je model revolucije naime u svojoj prvoj etapi, fazi oslobodilačkog rata, predviđao fleksibilnije držanje i pomirljivu retoriku prema građanskim snagama, kako bi se za ideju nacionalnog oslobođenja zadobila što šira podrška naroda, pa i onih skupina koje nisu bile naklonjene socijalističkim uvjerenjima, te međunarodne javnosti.³⁰ Loša iskustva tzv. *lijevih skretanja* iz prve godine rata u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, manje u Hrvatskoj, iznijela su na vidjelo otvorenu nenaklonost većine naroda prema ideji komunističke revolucije i

²⁷ Iako je u fokusu pažnje bilo pozicioniranje Partije u okolnostima aktualnog *imperijalističkog rata*, zaključci V. Zemaljske konferencije KPJ održane u Zagrebu 1940. godine potvrdili su revolucionarnu orijentaciju stranke u nadolazećim vremenima. Vidi: Rezolucija V. zemaljske konferencije KPJ, u: *Proleter*, 1968., 761 – 776. Revolucionarno *socijalno oslobođenje* tema je i prvomajskog proglašenja iz 1941. godine te *odbačenog* proglašenja CK KPJ sastavljenog povodom napada Njemačke na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. god.

²⁸ E. KARDELJ, 1980., 17.

²⁹ Osnovna politička *linija* nekomunističkog antifašizma postavljena je u poruci Kominterne pristigloj iz Moskve 26. lipnja 1941. godine Centralnom komitetu KPJ gdje je istaknuto kako je neophodno „razviti pokret pod parolom stvaranja jedinstvenog nacionalnog fronta u zemlji i jedinstvenog internacionalnog fronta borbe naroda protiv njemačkih i talijanskih fašističkih razbojnika, a za zaštitu od fašizma podjarmljenih naroda, čije je djelo nerazdvojno povezano s pobjedom SSSR-a“. Direktivno pismo je zaključeno riječima: „Uzmite u obzir da je u sadašnjoj etapi riječ o oslobađanju od fašističkog porobljavanja a ne o socijalističkoj revoluciji.“ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1985b., dok. br. 11.

³⁰ Prema autorici Vodušek Starič, teoretske smjernice izvodile su se iz ključnih djela lenjinističke provenijencije koja su tematizirala problematiku preuzimanja vlasti i izgradnje socijalističke države. Jugoslavenskim komunistima u prvom redu to su Lenjinov spis *Država i revolucija* iz 1917. te Staljinovi članci *Strategija i taktika*. J. VODUŠEK STARIČ, 2006., 26 – 27.

boljševičkom teroru.³¹ Vodeći krugovi KPJ-a usvojili su lekciju da bilo kakav oblik promoviranja socijalističke ideologije i klasne borbe van okvira Partije, osim što se kosi s interesima Sovjetskog Saveza i naredbama Kominterne, ne doprinosi uključenju širokih društvenih slojeva i na taj način izravno šteti ostvarenju strateških ciljeva NOP-a.

Iz konteksta takve tzv. *politike širine* na koncu proizlazi i stav čelnništva KPH-a u Dalmaciji glede eksponiranja stranke kao organizatora propagande, iznesen u Uputama za propagandu iz kolovoza 1943. godine: „U naš se život uvriježila nepravilna praksa da masovnu propagandu vrše partijske organizacije, razne kulturno-propagandističke grupe pri partijskim tijelima, pomoću partijskih listova koje izdaju partijske organizacije. Ova praksa je nepravilna. Ova praksa u stvari znači sektašenje, jer prema vani može da stvori dojam kao da je naš narodno-oslobodilački pokret, pokret Komunističke partije. Ali ova pomoć, koju je Partija davala organizacijama Antifašističkog Fronta prijeto da postane sistem, pa čak i tamo gdje postoje jake antifašističke organizacije istupa partija na zborovima kao organizator, istupaju partijski govornici kao glavni govornici, izdaje Partija razne vijesti, brošure itd. Sa tom praksom valja prekinuti. Svu masovnu agitaciju i propagandu treba prepustiti masovnim antifašističkim organizacijama. Partijski komiteti i drugovi koji rade po liniji agitacije i propagande treba da pomognu antifašističke organizacije, treba da im daju ljude i materijal na raspolaganje, a ne da ih zamjenjuju ili čak istisnu.“³² Isticanje Partije na tiskovinama isto tako ocijenjeno je kao „pogrešno i nedopustivo sa gledišta političke linije današnje narodnooslobodilačke borbe, jer se dobija dojam kako u ovoj borbi učestvuju jedino komunisti i da je ona zapravo krinka pod kojom komunisti vode borbu za čisto komunističke interese i ciljeve. Takovu literaturu isključivo treba da potpisuju NOO-i koji imaju taj zadatak da vrše propagandu i rasturivanje takve literature.“³³

Tiskani mediji bili su osnovno sredstvo masovne komunikacije NOP-a. Odnos prema tisku kao najrelevantnijem i najvjerodostojnijem glasniku vojno-političkih ciljeva proizlazio je iz same prirode medija. Naime, s obzirom na postojanost pisane riječi i mogućnost njezina neograničenog multipliciranja,

³¹ Slika o negativnostima i posljedicama *lijevih skretanja* dade se iščitati iz Đilasova memoarskog djela *Revolucionarni rat*. M. ĐILAS, 1990., 86 – 310. Nakon što se uvjerilo u štetnost provedbe klasnog terora, vodstvo KPJ je odstupanja od *pravilne linije* deklarativno osudilo na sjednici Politburoa 19. srpnja 1942. i naredeno je oštro sankcioniranje sličnih *sektaških radikaliziranja*, čime je stavljen dodatni naglasak na narodnofrontovsku strategiju. *Jugoslavija 1918.-1988.*, 1988., 566.

³² *Upute za agitaciju i propagandu*, br. 2., 5 – 6. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1093.

³³ *Upute za agitaciju i propagandu*, br. 1. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1091.

prijenos poruke nije bio ograničen prostornom i vremenskom dimenzijom. Tekstualnost poruke jamčila je izvoru da će sadržaj biti prenesen do primatelja u svom originalnom obliku. To ju je stoga činilo imunom na razne oblike spontane promidžbe – iskrivljavanja, dezinformacija i glasina – imanentnih ratnoj propagandi. Komunistička partija je uporišnu točku u valorizaciji pisane propagande nalazila u načelu kako tisak ima ulogu kolektivnog agitatora, organizatora i propagandista. Poglavitno je ta konstatacija važila za uvjete ilegalnog djelovanja. U takvim okolnostima, gdje su povjerenici pokreta bili suočeni s pritiskom protupobunjeničkih snaga, izražavanje putem tiskovina bio je jedini mogući način kontinuiranog utjecanja na mnijenje javnosti. Gdje partizanski propagandisti nisu mogli otvoreno provoditi aktivnosti usmene agitacije kroz zborove, priredbe i prigodne ceremonije i na taj način iskoristiti motivacijsku snagu i uvjerljivost žive riječi, tisak nije imao alternativu.

Distribucija pisanih vijesti bila je uobičajeni oblik svakodnevnog rada na širenju ustaničke agitacije i mobilizacije simpatizera u ilegalnim uvjetima. Širenje tiskovina tada se odvijalo u potpunoj tajnosti, mahom kroz interpresonalnu komunikaciju, uhodanim distribucijskim kanalima i preko povjerljivih *veza*. Po čitanju vijesti i upoznavanju najbližih suradnika i osoba od povjerenja s njihovim sadržajem, svaki primatelj koji je primio vijesti bio je dužan vratiti ih osobi od koje ih je dobio, koja bi ih onda prosljedila dalje ili uništila.³⁴ Na područjima pod nadzorom snaga NOP-a sadržaj pisanih vijesti izlagao se na javnim mjestima, bilo plakatiranjem ili su se vijesti planski čitale i objašnjavale pred okupljenim interesantima. Čitanje vijesti na mjestima gdje se okupljalo stanovništvo, na poslijepodnevnim seoskim sijelima ili uz izvore vode, u uputama za provođenje agitacije i propagande izričito se navodilo kao nezaobilazan oblik političkog djelovanja aktivista NOP-a na oslobođenim ruralnim područjima.³⁵

Partizanskom informacijskom službom upravljalo je Odjeljenje za agitaciju i propagandu KPJ-a (skraćeno: Agitprop) putem razgranate mreže ispostava diljem zemlje.³⁶ Nadzor se očitovao u odlučivanju o pokretanju i gašenju tiskovina, umnožavanju i distribuciji tiskanog materijala, kadroviranju u novinskim redakcijama, sve do usmjeravanja same uređivačke politike listova.

³⁴ D. CAR, 1984., 83.

³⁵ *Upute za agitaciju i propagandu*, br. 2, 10-12. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1093.

³⁶ O ulozi Agitpropa KPJ u informativnim i kulturnim djelatnostima opširnije u studijama Lj. DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*, Rad, Beograd, 2000. i K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945-1948.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.

Postojanje političke kontrole nad uredničkom politikom zadarskog antifašističkog tiska evidentno je već iz primjera lista *Naš Zadar*, prvog ratno-političkog glasila NOP-a na zadarskom području. List je pokrenut krajem rujna 1943. god., odlukom Agitpropa Okružnog komiteta KPH Zadar, a izlazio je pod potpisom Narodnooslobodilačke fronte. U obavještenju izdanom povodom pokretanja tiskovine navodi se, između ostalog, kako je za urednika i voditelja tročlane redakcijske ekipe na prijedlog Agitpropa predložen Ive Ravkin, član KPH-a, dok bi rad dopisničke mreže i raspačavanje regulirao poseban odbor u koji bi bili kooptirani povjerenici iz NOO-a: stanoviti *Stevo*³⁷ iz zadarskog Agitpropa, *Valentin* iz NOO-a Preko te po jedan član iz kotarskih odbora Biograd i Benkovac.³⁸ Konceptija lista *Naš Zadar* oblikovala se unutar partijskih okvira, a smjernice u uređivanju stizale su i od samog partijskog vrha, o čemu nam svjedoči dopis Centralnog komiteta KPH upućen Okružnom komitetu Zadar u studenom 1943. godine. Na temelju uvida u prvi broj lista, Centralni komitet upozorio je čelnike zadarskih komunista na konkretne nedostatke u sadržaju lista i pritom ukazao na pretjeranu općenitost, zanemarivanje vijesti lokalnog značaja, poput vojnih akcija i naglašavanje neprijateljskog terora, zatraživši hitne izmjene.³⁹

Naš Zadar ugasio se nakon dva mjeseca i samo dva broja.⁴⁰ U prosincu 1943. godine uloga glavnog glasila NOP-a na zadarskom području pripala je *Glasniku bratstva*. List je počeo izlaziti u Zaglavu na otoku Ugljanu, a na mjestu urednika smjenjivali su se Lav Tilić, Milka Lasić te Živko Anzulović.⁴¹ Namjena *Glasnika bratstva* kao jedinog službenog glasila NOP-a na razini okruga u sebi je odražavala ondašnja stremljenja Politburoa KPJ-a k centralizaciji cjelokupnog partizanskog tiska. Naime, učestala pojavljivanja neželjenih interpretacija vojno-političke stvarnosti u državi i svijetu, osobito onih koje su se ticale angloameričkih ratnih napora, navela su vrh Partije da potkraj siječnja 1944. god. cirkularnim pismom upozori stranku na dugoročnu štetnost takvih pojava.⁴² Rješenje se pronašlo u ukidanju manjih listova „koji pišu bez veće kontrole i obično unose zabunu“. Pored toga, određeno je da se lokalni listovi bave „samo pitanjima svoga lokalnog kraja a u općim pitanjima da se drže samo centralne štampe“.⁴³ To je rezultiralo

³⁷ Najvjerojatnije se radi o Luki Belamariću Stevi, tajniku Okružnog komiteta KPH Zadar.

³⁸ Dopis Agitpropa okružnog komiteta KPH Zadar od 21. rujna 1943. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-305/2352.

³⁹ HDA, fond 1853, kutija 3, KP-302/1664.

⁴⁰ V. MAŠTROVIĆ, 1954., 111.

⁴¹ J. ČOGELJA, 1984., 494.

⁴² Dokumenti centralnih organa KPJ, 1986a, br. 37, 170 – 171.

⁴³ Dokumenti centralnih organa KPJ, 1986a, br. 37, 170 – 171.

praksom da su na svakom pojedinom okrugu mogli izlaziti isključivo listovi na okružnoj razini, što je značilo ukidanje manjih kotarskih listova. Time je olakšano provođenje punog partijskog nadzora u žurnalističkim aktivnostima, potkrjepljujući to objašnjenjem da će na taj način Partija „biti u stanju da pomogne listovima u pravilnom postavljanju i rješavanju problema“, a naposljetku, zaključuje se, „listovi će dobiti veći ugled kod masa kojima su namjenjeni“.⁴⁴

Uz *Glasnik bratstva* veliki značaj u upoznavanju stanovništva zadarskog područja s ciljevima NOP-a imale su političko-informativne publikacije središnjih i regionalnih tijela partizanske Hrvatske i Komunističke partije. Te tiskovine bile su, kao što je vidljivo iz prije spomenutih navoda komunističke provenijencije, orijentacijska točka zadarskim izdavačima u politički ispravnom tumačenju ratne stvarnosti. U prvom redu to je *Slobodna Dalmacija*, novine Narodnooslobodilačke fronte za Dalmaciju, čija je redakcija imala ključnu savjetodavnu ulogu u pokretanju partizanskog novinstva na zadarskom području.⁴⁵ Od središnjih listova zatim treba spomenuti *Vjesnik*, list središnjice JNOF-a Hrvatske, a od internih komunističkih glasila *Naprijed* i *Borbu*. Od velike važnosti bio je i *Slobodni dom*, list partizanskog HSS-a, namijenjen hrvatskoj seoskoj populaciji. Taj se list određeno vrijeme izdavao u obližnjem Šibeniku i distribuirao u vrlo velikoj naknadi te je uz organe JNOF-a bio glavno oruđe KPH-a u specijalnom ratu protiv Mačekove struje HSS-a.⁴⁶ Srpskom seljaštvu i građanstvu partizanski pokret obraćao se preko *Srpske riječi*, lista Srpskog narodnooslobodilačkog kluba pri ZAVNOH-u, koju je poradi vrlo velike važnosti za razvoj pokreta u zadarskom okrugu umnožavao i distribuirao Propagandni odjel okružnog NOO-a.⁴⁷ Kratki pregled civilnog periodičnog tiska može se završiti navođenjem izdanja organizacija AFŽ-a (*Žena u borbi*) i USAOH-a (*Omladinska iskra* USAOH-a za Dalmaciju i *Takmičenje omladine* okružnog odbora USAOH Zadar). Osim periodičnih izdanja, partizanske i partijske tiskarske tehnike izdavale su velik broj letaka, brošura i priručnika te raznog tiskanog materijala za potrebe vojske i partizanskih odreda.

Posebno mjesto među informativnim publikacijama pripada partizanskim pisanim vijestima.⁴⁸ One predstavljaju prvi oblik partizanskog tiska, a njihov

⁴⁴ Dopis Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju zadarskom okružnom komitetu od 15. veljače 1944. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1862, 2.

⁴⁵ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-305/2352.

⁴⁶ List je pokrenut 15. srpnja 1943. god. i izdavao se povremeno u 3000 primjeraka. U svibnju 1944. godine naklada je povećana na 6000 primjeraka. Od siječnja 1945. do kraja rata list je tiskan u Šibeniku kao tjednik u 6000 – 8000 primjeraka. Prema: *Izveštaj urednika „Slobodnog doma“*. *Slobodni dom*, 8. srpnja 1945., br. 21, 4.

⁴⁷ J. ČOGELJA, 1984., 494.

status u svijesti pristalica NOP-a odražava sljedeće svjedočanstvo: „Te vijesti, štampane na ciklostilu, odigrale su izvanredan utjecaj i informiranja i propagande za NOP. Narod je znao da okupator i fašistička propaganda neistinito informira javnost o stanju na frontovima i raspoloženju naroda uspjesima NOB-a. Tom zadatku posvećena je izuzetna pažnja i postignut veliki uspjeh. Svaki aktivist i simpatizer NOP-a u gradu s nestrpljenjem je očekivao partizanske vijesti. Dobivane su u dovoljnoj količini i stizale su do svakog aktivista.“⁴⁹ Vijesti su publicirane u relativno velikoj nakladi, a izlazile su povremeno i neredovito, od jednom tjedno do nekoliko puta tjedno, u obliku letka. Umnožavane su u *tehnikama* civilnih partijskih komiteta i Narodnooslobodilačkih odbora, kojih je 1943. godine na zadarskom području bilo ukupno pet: dva u biogradskom kotaru, po jedna na benkovačkom i prečkom kotaru te jedna u Zadru.⁵⁰ Prva je formirana tehnika pri Kotarskom komitetu KPH Preko, u ljeto 1941. U njoj su u kolovozu 1941. pokrenute prve tiskane vijesti na zadarskom području, pod nazivom *Naše vijesti*.⁵¹ Od travnja 1943. do kraja studenog 1943. god. njihovo publiciranje preuzela je *tehnika* Okružnog komiteta KPH Zadar.⁵² U prosincu 1943. preimenovane su u *Radio-vijesti*, a kao izdavač navedeni su organi Okružnog NOO-a Zadar: isprva je to Propagandni odjel Okružnog NOO-a, a od 20. lipnja 1944. uprava *Glasnika bratstva*. Uređivao ih je Lav Tilić, uz pomoć članova okružnog Agitpropa KPH Zadar.⁵³ *Radio-vijesti* su početkom kolovoza 1944. prestale s izlaženjem, a koncept lista nastavljen je s *Vijestima* do 24. listopada, također u izdanju NOO-a. Iako nije usko vezano uz zdanja okružnog NOO-a, nije naodmet spomenuti kako je praksa navođenja NOO-a kao izdavača partizanskih vijesti nakratko poremećena lapsusom krajem 1943. god. kada je zbog nesmotrenosti izdavača u Preku u jednom broju preških *Radio-vijesti* kao izdavač istaknut Agitprop Komunističke partije.⁵⁴

⁴⁸ Partizanske vijesti, u publicistici i historiografskoj literaturi naznačene i pod pojmovima *radio-vijesti* ili samo *vijesti*, nastajale su na način da su se u *tehnikama* organizirala slušanja aktualnih vijesti s radiostanica London, Moskva i Slobodna Jugoslavija. Njihov sadržaj zapisivao se na papiru i zatim su se ciklostilom umnažale u željenom broju primjeraka. L. BENYOVSKI, 1984., 260.

⁴⁹ D. CAR, 1984., 64.

⁵⁰ N. SLAVICA, 1975b., 735.

⁵¹ M. ŽUVIĆ, 1978., 80.

⁵² Do studenog 1943. tehnika OK ZD izdala je oko 6000 primjeraka *Naših vijesti* od ukupno 16 000 komada raznog promidžbenog materijala. N. SLAVICA, 1975b., 735.

⁵³ V. MAŠTROVIĆ, 1954., 111 – 112.

⁵⁴ Agitprop Okružnog komiteta KPH Zadar na to je reagirao 2. siječnja 1944. god. uputivši oštru kritiku Kotarskom komitetu Preko zbog isticanja nazivlja Komunističke partije, a pored toga zatražio je hitno ispravljanje uočenih nedostataka u formi i sadržaju *Radio-vijesti*. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-305/2368.

Informativnu ulogu *Vijesti* je nakon premještanja organa vlasti u Zadar preuzeo tjednik *Bilten JNOF* pod uredništvom Milke Lasić. *Bilten* je, potrebno je istaknuti, bio nasljednik novina okružne Fronte *Ratni izvjestilac*, čiji je sadržaj uređivao tajnik Luka Belamarić, ujedno i tajnik Okružnog komiteta KPH.⁵⁵ Uz taj list vezuju se početci pravog tiskarstva; tiskao se u gradskoj tiskari, tzv. tiskari Biltena, izlazio na tjednoj bazi, a ugašen je u veljači 1945. godine.⁵⁶ Po njegovu gašenju pokrenuto je izdanje dnevnika *Vijesti JNOF*.

Partizanske vijesti bile su koncipirane u obliku vrlo kratkih obavijesti jer je njihova osnovna svrha bila u posredovanju što veće količine *golih činjenica* i informiranju o osnovi događaja s europske i regionalne ratne scene. Ta suhoparnost nesumnjivo je pojačavala dojam neutralnosti vijesti, a time i objektivnosti i pouzdanosti informacija, no nije otkrivala širu sliku događaja i time je otvarala prostor različitim interpretacijama. U usporedbi s onodobnim ratno-političkim novinama poput *Vjesnika* ili *Slobodne Dalmacije*, pisane su netendenciozno i bez izražene intencije političko-ideološkog uvjeravanja. Da bi ih čitatelj uopće izlagao pred grupom slušatelja ili komentirao sa sugovornicima, morao je vijestima dati pozadinu. Time ih je kroz interpretiranje, kako bi ih učinio shvatljivima, nužno smještao u odgovarajući događajni i ideološko-politički kontekst oblikovan prema vlastitom doživljaju i spoznajama o ratnoj stvarnosti. Prema V. Mihailoviću, takve propagandne poruke faktografskog nivoa zbog težnje za spoznavanjem mnogoznačnosti i pozadine događaja s vremenom postaju predmet razrade i interpretacije te *šturost* izvornog sadržaja naposljetku kroz prijenos poruke biva zamijenjena subjektivnim tumačenjem i upotpunjena pridodanim sadržajima.⁵⁷ Vodeći se tom konstatacijom, sasvim osnovano može se pretpostaviti da se slična transformacija poruke s informacijske na intencijsku razinu događala i tijekom izlaganja pisanih vijesti pred okupljenim slušateljima (tzv. usmene novine) i da je prijem poruke uvelike zavisio o političkoj orijentaciji govornika. To će osobito doći do izražaja u pogledu ignorantskog tretmana savezničkih vojnih uspjeha od strane terenskih propagandista, uglavnom naklonjenih idejama Komunističke partije.

⁵⁵ L. BENYOVSKI, 1984., 263.

⁵⁶ M. ŠOKOTA, 1984., 539.

⁵⁷ V. MIHAILOVIĆ, 1989., 66 – 69.

3. ELEMENTI RATNE PROPAGANDE

Nakon kapitulacije Kraljevine Italije 8. rujna 1943. godine njemački vojni vrh našao se pred imperativom žurnog izbijanja na istočnojadransku obalu i kompenziranja dotad postojećeg talijanskog okupacijskog sustava čiji raspad je, s druge strane, rezultirao naglim porastom vojne i političke moći NOP-a u Dalmaciji i prijetio iskrcavanjem savezničkih trupa. Nastupanje njemačke vojske i povlačenje operativnih snaga NOVH-a u sigurnije predjele Bukovice i velebitskog Pogorja stubokom su promijenili vojnopolitičku situaciju, što se očitovalo naglim smirivanjem ustaničkog pokreta na području Ravnih kotara i primorja. NOP je izgubio inicijativu kakvu je imao u razdoblju rujna/listopada 1943. god., obilježenog omasovljenjem NOV-a na krilima euforije koju je donijelo povlačenje Talijana. Veliki taktički uspjesi koji su tad postignuti, u prvom redu ovladavanje prostorom između kninske krajine i Zadra, izgubljeni su u relativno kratkom roku. Ispuštanje nadzora nad prostorom koje je 1930-ih godina obuhvaćalo preko 8000 domaćinstava⁵⁸ ujedno je značilo i gubitak baze iz koje su formacije NOV i PO mogle podmirivati potrebe za potpunom te logističkom i obavještajnom potporom. To je imalo je za posljedicu zapadanje partizanskog pokreta u krizu koja će se osjećati do kasnog proljeća 1944. godine. Pri analiziranju uzroka stagnacije, partizanska rukovodstva su kao ključni čimbenik isticala prisutnost znatnih njemačkih okupacijskih snaga od „kojih se osjeća strah kod dijela partizana“.⁵⁹

U takvim je okolnostima partizanska propaganda imala sužene mogućnosti djelovanja. Pored toga, stalnu latentnu prijetnju za sigurnost propagandista predstavljalo je stvaranje opširnih obavještajno-doušničkih veza oslonjenih na dio pučanstva nesklonoga Titovu pokretu, iz kojih se sigurnosno-obavještajni aparat opskrbljivao informacijama o političkom i propagandnom djelovanju partizanskog podzemlja.⁶⁰ Na područjima koja su se dolaskom Nijemaca

⁵⁸ Približna procjena prema statističkim podacima iz: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, 1937.*, 80 – 81.

⁵⁹ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 73., 230.

⁶⁰ U izvještaju ROC-a o protupartizanskim gibanjima na terenu od 14. listopada 1943. god. naglasak je stavljen na *neprijateljski raspoloženu* benkovačku okolicu i hrvatska sela u Bukovici, u kojima je zapažena inicijativa oko suradnje mještana s Nijemcima, dok je za biogradski kotar navedeno postojanje *pete kolone*, ali bez otvorenog protivljenja partizanskom pokretu (HDA, fond 1853, kutija 3, KP-301/1566). Vrlo indikativan je i navod o stavu katoličkog pučanstva zadarskog kraja prema NDH iz izvještaja upućenog Glavnom ravnateljstvu za red i sigurnost MUP-a od 11. siječnja 1944.: „Ovo pučanstvo je apsolutno uz hrvatske vlasti, hrvatsku državu. Za razliku od mnogih krajeva, koji štite aktivno ili pasivno partizane, ljudi ovog kraja dojavljuju nam svaku novost o partizanima.“ *NOB u Dalmaciji*, 1981c., 1540.

našla izvan kontrole NOP-a strah od prokazivanja paralizirao je rad pojedinih odbora, a pojedine odbornike naveo i na otvorenu suradnju.⁶¹ Sukladno tomu, zamrla je i distribucija *štampe*, što je doseglo vrhunac u ožujku 1944. godine kada su benkovačka i dio zemuničke općine ostali van dohvata partizanske propagande.⁶²

S neutralizacijom partizanskih snaga u zadarskom zaleđu pojačale su se aktivnosti suprotne strane koja je koristila trenutke slabosti NOP-a. Četničke grupacije iz sastava Dinarske četničke divizije, ponudivši predstavnicima Wehrmachta suradnju oko suzbijanja partizana, stekle su naklonost njemačke vojske kao koristan saveznik i dobile zeleno svjetlo u agitacijskom djelovanju među srpskim pučanstvom.⁶³ S druge strane, proglašenje Rimskih ugovora ništavnima i uklapanje bivših anektiranih područja u sastav NDH te početci organiziranja vojnih i civilnih institucija označili su službeni povratak ustaške promidžbe na lokalnu političku scenu. Time je propagandni aparat NOP-a dobio ozbiljnog suparnika u borbi za pridobivanje hrvatskog puka. Promidžba NDH, utemeljena na nacionalno-oslobodilačkoj retorici i pozivima na obranu od srpskog hegemonizma, uspjela je do kraja 1943. godine stvoriti uporišta u dijelovima okruga gdje je hrvatski živalj bio suočen s četničkim utjecajem iz naselja pravoslavnog srpskog stanovništva, ponajviše oko Benkovca i Obrovca, dijelom u Bukovici i općini Smilčić te u zemuničkoj općini, gdje se nalazilo sjedište ustaških vlasti u sjevernoj Dalmaciji.⁶⁴ Međuovisnost između porasta pasivnosti ili otvorene nenaklonjenosti pučanstva prema partizanima i jačanja hrvatske i srpske nacionalističke promidžbe najviše je dolazila do izražaja na benkovačkom području. Tu je partizanski pokret i prije rujna 1943. godine opstajao na vrlo slabim pozicijama, a dolaskom Nijemaca i uspostavom ustaških te jačanjem četničkih posada u prosincu iste godine bio je potpuno istisnut.⁶⁵ S druge strane, suprotno političkim gibanjima u zaleđu, u velikoj većini mjesta zadarskog arhipelaga i primorskog pojasa politička podrška NOP-u nije ozbiljnije narušena, unatoč tome što je bila obilježena stalnim oscilacijama.

⁶¹ *NOB u Dalmaciji*, 1985c., br. 261, 1023; HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1990; HDA, fond 1853, kutija 5, KP-303/2015.

⁶² HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1907; HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1884; *NOB u Dalmaciji*, 1981c., br. 620, 1011 – 1013.

⁶³ F. JELIĆ-BUTIĆ, 1986., 219 – 226.

⁶⁴ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 14, 56 – 57, *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 73, 231 – 233, HDA, fond 1853, kutija 4, KP- 302/1767; HDA, fond 1853, kutija 3, KP-301/1604.

⁶⁵ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 14, 56 – 57, *NOB u Dalmaciji*, 1985b, br. 89, 280, HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1741.

Protupartizanske akcije, iako lokalnog i privremenog značaja, još su jedan čimbenik koji je utjecao na političku situaciju i otežavao zadobivanje otvorene potpore naroda. Nakon uspostave mreže garnizona u važnijim mjestima okruga, u studenom 1943. njemačke trupe izvele su uspješnu intervenciju na otocima pred Zadrom. Na nju se početkom prosinca iste godine nadovezala šira akcija odbacivanja partizanskih snaga iz Bukovice, izvedena u suradnji s četničkom milicijom, kojom je glavnina snaga XIX. divizije izbačena iz zadarskog okruga⁶⁶. Navedena akcija, ističe se u dopisu zapovjedništva divizije, poljuljala je borbeni moral partizana i opće stanje u trupi.⁶⁷ Osim toga, poruka koja se time odaslala – kako rat protiv Wehrmachta i njegovih suradnika nema perspektivu – trenutačno je osnažila elan protupartizanskih snaga. Bijeg partizana protumačen je, i to relativno uspješno, na način da su partizanske snage razbijene i da su saveznici ostavili J. B. Tita na cjedilu te mu se bliži kraj.⁶⁸ Koristeći te probitke, četnički povjerenici su mobiliziranjem donekle ojačali svoje redove, iako se većina pučanstva povukla iz svojih sela pred njemačkom vojskom.⁶⁹ Guranjem ovakvih taktičkih uspjeha protiv NOV-a u prvi plan neinformiranom lokalnom puku se i mogao nakratko zamagliti uvid u stvarni položaj partizanskog pokreta. No, malobrojnost njemačkih trupa nije dopuštala mogućnost zadržavanja nadzora Wehrmachta nad *očišćenim* područjem. Nakon izvršenja zadatka one su se povukle, što je pak u ovom slučaju značilo povratak partizanske vojske u Bukovicu, likvidiranje slabih četničkih uporišta i prepuštanje obrovačkog područja partizanskom utjecaju već u prosincu 1943. godine. Intervencije na partizansko bazno područje u Bukovici, pa i na zadarskim otocima, poduzimale su se u još nekoliko navrata tijekom 1944. I iz istog razloga preopterećenosti njemačkih efektivna završavale su sličnim ishodima.⁷⁰

Iz vojnih krugova dolazio je problem dezerterstva, vrlo destruktivan faktor kada su popularizacija NOP-a i proširenje redova NOVH-a bili u pitanju. Kao i prije navedene pojavnosti, najviše je dolazio do izražaja u trenutcima kada su partizanske grupacije bile izložene pojačanom pritisku, prilikom zimskih borbi i povlačenja u pasivno zaleđe ili prilikom udaljavanja od matičnog

⁶⁶ Više o tome: D. PLENČA, 1986., 448 – 449.

⁶⁷ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 117, 343.

⁶⁸ HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1886.

⁶⁹ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 173, 512.

⁷⁰ M. COLIĆ, 1984., 194 – 200.

područja.⁷¹ Širenje defetističkih priča poput onih kako se u partizanskoj vojsci gladuje, vlada nepravda i očekuje potpuni raspad, kakve je Kotarski komitet KPH dokumentirao na biogradskom području u ožujku 1944. god., mogle su bitno narušiti kredibilitet pokreta i ugroziti propagandističke napore.⁷² Naime, može se sa sigurnošću pretpostaviti da su iskazi dezertera i prebjega njihovim poznanicima i slušateljima djelovali uvjerljivije od partizanske agitacije – a tomu se, na koncu, propagandisti nisu mogli suprotstaviti kao da je riječ o glasinama iz suprotstavljenog tabora jer se radilo o izravnim svjedočanstvima ljudi s partizanskim iskustvom koja su umnogome održavala stvarno stanje. Iz tog je razloga prisutnost dezertera okarakterizirana od strane zadarskog okružnog komiteta kao „najveća kočnica našoj mobilizaciji“.⁷³ Kako je krajem 1944. godine ishod rata postajao sve izvjesniji, a povlačenjem snaga Njemačke, četničkog pokreta i NDH učinkovitost upravnih i vojnopozadinskih vlasti se poboljšala, dezerterstvo je svedeno na manju mjeru. No i u takvoj situaciji ono je i dalje predstavljalo vojni i promidžbeno-politički problem.

Razmatranja njemačkog zapovjedništva o zadobivanju povjerenja domicilnog pučanstva na način da se Wehrmacht prezentira kao faktor stabilnosti i distancira od prakse omraženog talijanskog okupatora već na samoj idejnoj razini bila su preambiciozno postavljena i teško provediva, što se pokazalo već u prvim mjesecima 1944. godine.⁷⁴ Pri njihovoj dugoročnoj realizaciji redovito

⁷¹ Partizanski su izvori *štetnu pojavu* svojevoljnog napuštanja postrojbi uglavnom tumačili kroz obrazloženja kako je posrijedi nedovoljna politička izgrađenost uglavnom novomobiliziranih pojedinaca i manjak spremnosti na žrtvu ili lokalpatriotizam, tj. odbijanje napuštanja zavičajnog prostora. *NOB u Dalmaciji*, 1986., 902 – 903; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 271, 1050 – 1051. Visoka stopa osipanja jedinica zabilježena je već nedugo po izvršenju partizanske mobilizacije u rujnu 1943. god. – dijelom se radilo o onima koji su se vratili kućama zbog nedostatka vojnostručnog kadra koji bi ih rasporedio i vodio, a dijelom o prisilno unovačenim nezadovoljnicima od kojih su neki kasnije izrazili želju pristupanju snagama NDH. Do kraja 1943. godine Zadarski odred imao je preko 300 dezertera (M. DIKLJIĆ, 2007., 109), dok je primjerice u 7. brigadi XIX. divizije prilikom povlačenja u Liku početkom prosinca od 400 novomobiliziranih čak 50 napustilo operativnu jedinicu. *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br.117, 343. Sreten Žujević, zapovjednik VIII. korpusa NOVH, u osvrtnu na pojavu dezerterstva ustvrdio je kako je nakon kapitulacije Italije ogromna većina partizana bila uvjereni da će rat završiti kroz najviše petnaestak dana te mnogi od novopristiglih nisu bili spremni za napore i teškoće rata koji su uslijedile po dolasku Nijemaca. *Zbornik dokumenata i podataka o NOR*, 1963., br. 130, 244. U veljači 1944. god. prilikom ponovnog premještanja XIX. divizije u Liku registrirano je dezertiranje 120 vojnika, čime je se broj dezertera u sjevernodalmatinskom području popeo na otprilike 500. *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 289, 1110.

⁷² Izvještaj kotarskog komiteta Biograd od 17. ožujka 1944. god. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1902.

⁷³ Prema zapisniku sastanka OK Zadar održanom 10. do 14. kolovoza 1944. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2131.

⁷⁴ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 212; *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 222.

se nailazilo na velike poteškoće na koje njemački okupacijski sustav nije imao odgovora, a proizlazile su iz šireg konteksta svjetskog rata. Naime, njemački i ustaški, ali i partizanski izvještaji o raspoloženju stanovništva s kraja 1943. i početka 1944. slažu se u konstataciji kako ugled njemačke vojne sile u očima domicilnog pučanstva konstantno blijedi pod udarima savezničkih vojnih snaga. Paralelno s tim njemačka je vojska gubila osnove na kojima se mogla legitimizirati kao jamac mira i sigurnosti. Te su poteškoće naposljetku obeshrabrile i njemačke saveznike te otvarale prostor NOP-u da kapitalizira slabosti protivnika.

Na postupno slabljenje reputacije o ratnoj moći Njemačke utjecalo je više različitih čimbenika. Prije osvrta na doprinos partizanske propagande potrebno je spomenuti utjecaj prisutnosti zapadnih saveznika na sjevernodalmatinskom području. On se naročito javljao kroz djelovanje savezničkog ratnog zrakoplovstva. Naime, kroz evidentnu nemoć njemačkih snaga da pruže iole ozbiljniji otpor zračnim napadima, stanovništvo se iz prve ruke moglo uvjeriti u njihov inferiorni položaj naspram Saveznika. Zračna premoć manifestirala se kroz česta djelovanja po ciljevima u široj okolici ili u ometanju pomorskog prometa zadarskim akvatorijem, osobito po formiranju Balkanskog ratnog zrakoplovstva u lipnju 1944. god., što je ostavljalo teške posljedice na borbenu spremnost Nijemaca. Usto, ona je imala vrlo izražene psihološke učinke na pučanstvo, što se najlakše može iščitati iz doživljaja višekratnog razaranja Zadra, bilo zastrašenog građanstva ili promatrača koji su svjedočili razornoj snazi sile.⁷⁵ Na koncu, napadi su imali i političku poruku. Iskazivanje aktivne pomoći antifašističkom pokretu na uvjerljiv je način pobijalo četničke tvrdnje o tome kako se SAD i Velika Britanija bore na strani kralja Petra II. Karađorđevića protiv Titovih partizana.⁷⁶

Razvoj događaja na ratištima od sredine 1943. išao je ruku NOP-a, te stoga nije bilo potrebe za primjenom raznih tehnika obmanjivanja javnosti, grubim manipuliranjem informacijama i oslanjanjem na izmišljene podatke, što je pak bila karakteristika istovremene nacističke propagande.⁷⁷ Najveća pažnja glede

⁷⁵ Vidi: G. E. LOVROVICH, 2008., *Zadar – od bombardiranja do izgnanstva* (1943. – 1947.). Zapažanja o reakcijama civilnog pučanstva prema *terorističkom ratovanju* Saveznika donosi izvještaj zapovjedništva 114. divizije: *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 294, 828.

⁷⁶ Izvještaj ROC Zadar br. 286/43. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1741.

⁷⁷ Općenito su vijesti o uspjesima savezničke koalicije obilovale brojčanim pokazateljima gubitaka Njemačke, koji su zasigurno ostavljali dubok utisak kod publike jer su bili nepojmljivi za prilike lokalnog *malog* rata, npr. vijest o oslobađanju 800 naseljenih mjesta tijekom trodnevne ofanzivne operacije Crvene armije u Ukrajini (*Radio vijesti*, 21. ožujka 1944., br. 21), angloameričkoj bombarderskoj operaciji s 4000 aparata (*Radio vijesti*, 24. ožujka 1944., br. 22) ili izbacivanju 418 000 njemačkih vojnika i časnika iz stroja tijekom 10-dnevnih napora u Rumunjskoj (*Vijesti*, 5. rujna 1944., br. 46.).

toga poklanjala se aktualnostima vezanima uz djelovanje postrojbi NOV-a i POJ-a. Obično su se donosile na naslovnoj stranici tiskovina, a vijesti su se preuzimale preko agencije TANJUG ili se kao izvor navodio Bilten Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a.⁷⁸ Objavljujući uspjehe partizanske vojske na području čitave Jugoslavije uz navođenje prostornih i brojčanih gubitaka neprijatelja, demantirali su se navodi o slabljenju partizanskog pokreta. Na taj se način neutralizirao psihološki učinak lokalnih protupartizanskih akcija na lokalno stanovništvo. Na područjima pod kontrolom protupartizanskih snaga ilegalnom se distribucijom informativnog materijala nagrizaio komunikacijski prostor koji su sigurnosne službe NDH i Wehrmachta nastojale održavati zatvorenim za priliv štetnih informacija.⁷⁹ Uspjeh u širenju vijesti o napredovanju antihitlerovskih snaga i stvaranju ozračja uvjerenosti u poraz Njemačke i same je njemačke vojne vlasti navodio na zaključke kako se pučanstvo drži suzdržano i sve više „ne želi vezivanje i opredjeljivanje na bilo koji način ili buđenje naizgled prijateljskog stava prema Nijemcima da bi se izbjegle kasnije eventualne osvete“.⁸⁰

Zahvaljujući između ostalog i uvjerljivosti obavještavanja o raspletu situacije na europskom ratištu, do kraja kolovoza 1944. je okružnom Agitpropu KPH i njegovoj ekspozituri Propagandnom odjelu Okružnog NOO-a pošlo za rukom da pisanom propagandom pokriju gotovo cijeli okrug, uključujući i okolicu Benkovca gdje je kraljem ljeta opažen nagli rast interesa za partizanskim ratnim vijestima.⁸¹ Vojne pobjede savezničkih snaga na zapadnom ratištu i Crvene armije na istoku te ažurno obavještavanje o krupnim pomacima linije bojišta, sugerira nam izvještaj komiteta KPH Preko iz rujna iste godine, oduševile su narod prečkog kotara i dale nadu u skorbu pobjedu.⁸² Sustavnim iznošenjem vijesti s europske ratne pozornice, u nakani da se kreira dojam kako se kapitulacija Njemačke može očekivati do kraja godine, domaću se javnost na vrlo jednostavan način navodilo na logičan zaključak da će Njemačka uskoro biti prisiljena napustiti okupirana područja i sukladno tome oslobodilačkoj NOVH/J će pripasti pobjednički pijedestal sa svim privilegijama, pravima i slobodama ratnog pobjednika. Takve interpretacije otvorile su prostor uspješnoj primjeni propagandnih *bandwagon*

⁷⁸ Informativna agencija TANJUG osnovana je 5. studenog 1943. i opskrbljivala je vijestima sva novinska uredništva unutar NOP-a. N. SLAVICA, 1975a., 653.

⁷⁹ U sklopu protumjera Nijemci su u studenom 1943. god. u Zadru provodili akciju popisivanja i pljenidbe radioprijamnika, oduzeli su pisače mašine i zabranili nošenje fotoaparata u javnosti. *NOB u Dalmaciji*, 1985b., 9, br.73, 231.

⁸⁰ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 304, 840.

⁸¹ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2149.

⁸² HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2174.

tehnika prema pasivnom ili neprijateljski raspoloženom dijelu javnosti, raznih poziva na napuštanje *kola koja idu nizbrdo* i priključenje redovima NOV-a. Najpoznatiji takav primjer iz tog razdoblja jest *Posljednji poziv* J. B. Tita „svim zavedenim građanima Jugoslavije koji se nalaze u redovima neprijatelja“ od 1. rujna da se priključe partizanskoj vojsci do dana 15. rujna i izbjegnu sigurnu sudbinu svih onih koji se zateknu s oružjem na suprotnoj strani nakon tog roka – suđenje kao izdajnicima naroda i kažnjavanje najstrožom kaznom.⁸³ Proglas se temeljio na priznanju NOVJ-a od strane emigrantske jugoslavenske vlade i zapadnih Saveznika kao regularnih oružanih snaga Jugoslavije, a pritom iskazana politička podrška NOP-u interpretirala se na način da se međunarodna zajednica neće miješati u unutarnja pitanja i kažnjavanje *izdajnika naroda i slugu okupatora*. Uspješnost proglasa potvrđena je viješću dana 17. rujna, gdje se navodi da je u NDH tijekom deset dana od objave partizanima prešlo 24 000 domobrana.⁸⁴ Na širem zadarskom području Titova se amnestija ponajviše odrazila na držanje četnika i izazvala je velike promjene u smilčićkoj i benkovačkoj općini. Naime, nedugo po izdavanju poziva četnici iz mjesta Smilčić, Smoković i Islam izrazili su spremnost pomaganju NOP-a i prelasku u redove partizanske vojske, a zapaženo je kolebanje četnika u benkovačkoj općini.⁸⁵ U međuvremenu je i kratkotrajan upad partizana u Benkovac 10. rujna dodatno osnažio odjek amnestije. Uskoro je došlo i do prelaska ustaškog garnizona iz Novigrada, a s tim u vezi i osipanja posada u ostalim mjestima novigradske i zemuničke općine, čime su protupartizanske snage na navedenom području do 20. rujna oslabljene za oko 700 ljudi.⁸⁶ Do kraja listopada taj se broj popeo na preko 1500 ljudi, sudeći prema natpisima u *Glasniku bratstva*.⁸⁷

Pravednost oružanog otpora Trećem Reichu argumentirala se isticanjem informacija koje su naglašavale agresorsku narav i osvajačku politiku Hitlerova režima i na taj način bivale uklopive u snažnu i borbenu retoriku. Ratni ciljevi protivnika su se u obraćanju javnosti banalizirali i pritom se insinuiralo da je neprijatelj u svom činu agresije bio pokretan najnižim strastima. U prvosvibanjskom izdanju *Glasnika bratstva* primjerice navodilo se kako su Nijemci „kao drumski razbojnici upali u našu zemlju, da pale naše domove,

⁸³ *Vijesti*, 2. rujna 1944., br. 45.

⁸⁴ *Vijesti*, br. 50., 17. rujna 1944.

⁸⁵ Izvještaj okružnog komiteta Zadar oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju 13. rujna 1944. god.: HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2192.

⁸⁶ Izvještaj kotarskog komiteta KPH Benkovac od 20. rujna 1944. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2211.

⁸⁷ *Glasnik bratstva*, 14. listopada, br. 11, 1.

da kolju našu djecu, da oskrvnjuju čast naših žena, da nam oduzmu naša ljudska i nacionalna prava, našu slobodu!“⁸⁸ Kao osnovna odrednica njemačke politike prema *narodima Jugoslavije* isticala se namjera izazivanja općeg kaosa, građanskog sukoba i međusobnog istrebljenja Hrvata i Srba kroz *bratoubilački rat*.⁸⁹ Protupartizanske mjere, očitovane u postupcima represije i odmazde prema civilima, u ratno-političkim tekstovima prikazivale su se kao genocidne *metode istrebljenja* i *pravo lice* okupatora i na taj način služile su kao čvrst potporanj tim obrazloženjima njemačkih ratnih ciljeva i dodatno potencirale osvetnički ton propagande i zauzimanje neprijateljskog stava prema Nijemcima.

Intencija uvjeravanja javnosti u nehumanost i zločinačku narav neprijatelja zajednička je osobina gotovo svih pisanih sadržaja koji su na bilo koji način ticali suprotne strane. Ozloglašavanje i demonizacija izražavali su se simbolima i nazivima koji su korišteni kako bi se ciljano stimulirali osjećaji straha, bijesa, mržnje ili gađenja prema neprijatelju. Njemačke trupe su se u lokalnom tisku označavale raznim pogrđnim nazivima s negativnim prizvukom, kao npr. *bande*, *otimači*, *krvnici*, *zločinci*, *hitlerovski razbojnici*, *švapska gamad* ili *švabski bjednici*. Sličan jezik upotrebljavao se i za profiliranje pripadnika vojnih snaga NDH i četnika, no imajući na umu probitke koji bi se postigli prevođenjem regrutiranih pripadnika neprijateljskog tabora k partizanskoj strani, generalizacije su uglavnom izbjegavane uporabom termina poput *zavedeni* ili *prisilno mobilizirani*. Dehumanizacija se izravno očitovala pridodavanjem neljudskih osobina neprijatelju, kao na primjer u sljedećim navodima: „fašistički banditi žarili su i palili naša sela kao čopori divljih i pobješnjelih pasa“⁹⁰ ili „Liku, Kordun, Baniju i Slavoniju poplavila je krv nevinih žrtava koje padoše od noža pobješnjele ustaške zvijeri“.⁹¹

Reduciranjem protivnika na degradirano biće lišeno čovječnosti također se na određeni način pojednostavljivala ratna stvarnost. S obzirom na to da je ciljanu javnost propagande u većini sačinjavalo pučanstvo s niskom razinom obrazovanja i pismenosti,⁹² često i slabijih sposobnosti razumijevanja kompleksne političke stvarnosti, pojednostavljivanje se može promatrati i kao svojevrsna prilagodba poruke onomu na koga se želi utjecati – učiniti

⁸⁸ *Glasnik bratstva*, 29. travnja 1944., br. 2, 1.

⁸⁹ *Glasnik bratstva*, 29. travanj 1944., br. 2, 1.

⁹⁰ *Glasnik bratstva*, 5. svibnja 1944., br. 2, 4.

⁹¹ *Bilten JNOF*, 20. siječnja 1945., br. 72, 2

⁹² Prema podacima iz 1931. godine, 56 % starijih od 10 godina bilo je nepismeno. Najveća stopa nepismenosti vladala je u Bukovici (68 % odraslih, kod žena čak 83 %), a najmanja na zadarskim otocima (31 % starijih od 10 godina). M. FRIGANOVIĆ, 1978., 253.

je razumljivom kako bi je se učinilo pristupačnijom, a time i uvjerljivom. Dapače, na potrebu rukovođenja tim principom prilikom agitiranja u seoskim sredinama decidirano su upozoravale i smjernice dane u službenim uputama KPH-a za propagandiste.⁹³ Specifičan oblik prilagodbe jest primjerice i intenzivna uporaba deseteračkih epskih uradaka na temu partizanskog ustanka, tradicionalnog literarnog izričaja dalmatinske unutrašnjosti. To je i primjer uspješnog implementiranja antifašističke agitacije u okvirima predmodernog pučko-kulturnog nasljeđa, a bilo je vrlo prisutno u usmenoj propagandi, kao i u pisanim sadržajima namijenjenima seoskoj populaciji.⁹⁴

Diskreditacija njemačkih vojnih vlasti i uprave NDH nastojala se postići i preko najkrupnijega socijalnog i gospodarskog problema ratne Dalmacije – narušene prehrambene situacije. Objašnjenje kako se neposredni krivac za teške egzistencijalne prilike i pojavu gladi nalazi isključivo u eksploatatorskoj politici okupatora i podložnosti kolaboracionista bio je čest motiv antifašističkog diskursa. Pitanje prehrane bilo je najizraženije na otocima, a osobito je postajalo aktualno u vrijeme žetve. Pod krilaticama poput *Ni zrna žita okupatoru* i *Naše žito – naša pobjeda* vlasti su putem novina pozivale na kampanje skupljanja zaliha žitarica.⁹⁵ Njemačka vojska okvalificirana je pritom kao otimač koji vlastite ratne napore gradi na plodovima tuđeg rada, a da bi joj to bilo onemogućeno, dužnost svakog rodoljuba bila je pobrinuti se da viškovi hrane dođu pod okrilje partizanskih vlasti. Nefunkcionalna uprava NDH u dalmatinskoj Hrvatskoj snosila je odgovornost za nastale probleme u opskrbi stanovništva, no u kolikoj god mjeri navodi o otimanju uroda i hrane bili istiniti, oni su ipak zanemarivali pokušaje Nijemaca i vlasti NDH da se poboljša humanitarna situacija.⁹⁶ Međutim, u uvjetima kada je zbog diverzija na prometnicama i zračnih napada i sama njemačka vojska imala znatnih problema s doturom, političko-promidžbene mjere takvog tipa nisu mogle biti realizirane u željenom opsegu, te nisu ni imale potencijal kojim bi privukle pažnju šire javnosti. S druge strane, partizanski tisak – naročito list zadarske Fronte *Bilten JNOF*, koji je od kraja 1944. izvještavao o revitalizaciji civilnog života – da bi iskazao privrženost naroda zadarskog okruga partizanskoj vojsci, donosio je

⁹³ *Upute za agitaciju i propagandu*, br. 2, 7-8. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1093.

⁹⁴ Karakterističan oblik takve vrste promidžbe su pjesme urednika *Slobodnog doma* Stanka Škare, objavljujane u navedenom listu.

⁹⁵ *Glasnik bratstva*, 9. srpnja 1944., br. 6, 2; *Glasnik bratstva*, 30. listopada 1944., br. 12, 3; *Naprijed*, 3. srpnja 1944., br. 59, 1.

⁹⁶ Razmatranja njemačkih zapovjedništava o mjerama opskrbe civilnog stanovništva hranom vidi u: *NOB u Dalmaciji*, 1985b, br. 222, 718; *NOB u Dalmaciji*, 1985b, br. 212, 706 – 707. Osnovno o problemima dopremanja hrane: N. BARIĆ, 1998., 7 – 9.

priloge o svakodnevnoj dobrovoljnoj pomoći pučanstva sjeverne Dalmacije u hrani i raznim potrepštinama. U kolikoj su se mjeri te akcije zbilja odvijale na dobrovoljnoj bazi teško je procijeniti, no imajući u vidu zaključke recentnih mikrohistorijskih istraživanja koji se odnose na područje ninske općine, za pretpostaviti je da je velik dio *dobrovoljne pomoći* i na ostalim predjelima okruga bio iznuđen pritiskom organa vlasti i nasilnim rekvizicijama.⁹⁷

Pri pozivima na otpor protiv agresivnog i dehumaniziranog protivnika partizanske vlasti su se, između ostalog, koristile pozivanjem na autoritete koji su uživali velik ugled u tradicionalnom društvu – svećenike i učitelje. Ogladni primjer toga je *Proglas katoličkog svećenstva i učiteljstva sjeverne Dalmacije* izdan dana 29. prosinca 1943. god. Prema sadržaju proglašenja, dvadesetorica učitelja i svećenika ninskog područja su kao „svjedoci nečuvenog zvjerstva“ izvršenog od strane „nemilosrdnog okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika“ nad „nezaštićenim“ hrvatskim i srpskim narodom pozvali na pristupanje redovima NOV-a i okupljanje oko ZAVNOH-a, AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta „jer oni jedini vode politiku kojom će hrvatski narod, kao i ostali narodi slavenskog juga, postići svoju slobodu i samostalnost“.⁹⁸ Međutim, situacija oko aktera proglašenja dobit će potpuni zaokret dolaskom njemačko-ustaških vlasti i razotkrivanjem zakulisne igre u kojima je on nastao, te je možemo upotrijebiti i kao zoran primjer štetnosti promidžbe kada se ona kao demantira kao lažna. Naime, iza proglašenja stajao je jedan od potpisnika, učitelj Mladen Koritnik, član biogradskog komiteta KPH, a imena navodnih potpisnika stavljena su uz tekst bez njihove suglasnosti.⁹⁹ Sumnju u vjerodostojnost proglašenja izravno nam potvrđuje navod o pojačanoj političkoj djelatnosti svećenstva na biogradskom kotaru iz izvještaja člana Centralnog komiteta KPH Dušana Brkića od 1. srpnja 1944. u kojem, među ostalim, navodi kako „taj letak fratri i učitelji nisu potpisali“ te su nakon dolaska ustaša dotični proglas prokazali kao lažnu propagandu partizana i izdali „letak protiv nas, a u korist ustaša, koji je ustašama mnogo koristio“.¹⁰⁰

⁹⁷ Vidi: M. DIKLIĆ, 2007., 80 – 90.

⁹⁸ HDA, fond 1486, kutija ONOO Zadar, NV-177/322; *Slobodna Dalmacija*, 20. veljače 1944., br. 41.

⁹⁹ M. DIKLIĆ, 2007., 112.

¹⁰⁰ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1986c, br. 29, 130. Nakon izdavanja *protuizjave* svećenstvo u ninskoj općini su komunisti okarakterizirali kao nositelja ustaške propagande (HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158; HDA, fond 1222, kutija 5, KP-296/743). Prema dostupnim podacima, nekima od navodnih potpisnika proglašenja kao Frani Karamarku, Anti Matacinu i Robertu Milanji u partijskoj korespondenciji stavljalo se na teret raspirivanje međunacionalne mržnje, protupartizansko agitiranje i bliska suradnja s ustašama (HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1902; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1013.). Kako je krajem 1944. god. ratna pobjeda partizana postala gotovo sigurna, KPH je sve više svećenike zadarske nadbiskupije spominjala u kontekstu

Najzahvalniji i najiskorištavaniji element ratne propagande, pored vijesti o vojnim uspjesima, svakako su obavijesti o nasilju protivnika nad civilima.¹⁰¹ Iako je pacificiranje terorom i dalje bilo najupečatljivije obilježje njemačke protupartizanske strategije, strategija suzbijanja gerile od 1941. god. prošla je kroz određene promjene i od sredine rata sve se više temeljila na približavanju domicilnom pučanstvu i pozitivnoj propagandi – isticanju onih aspekata okupacije od kojih ono može imati izravne koristi, dok se primjena oštrih represivnih mjera zagovarala tek u krajnjem slučaju.¹⁰² Početni napori nadležnog njemačkog zapovjedništva u sjevernoj Dalmaciji išli su u tom smjeru, kako se vidi iz korespondencije zapovjednika 114. lovačke divizije generala Eglseera od rujna do prosinca 1943. god.¹⁰³ Naime, u držanju vojske prema civilima naglašavala se potreba stvaranja povjerenja između lokalnog pučanstva i Wehrmachta kao preduvjeta k daljnjoj eliminaciji podrške partizanima. Stoga su već prilikom dolaska njemačkih snaga u zadarsko zaleđe svaki oblik zlostavljanja i uznemiravanja civila te bilo kakva nedopuštena rekviriranja, kao i otimanje imovine i uroda bili zabranjeni.¹⁰⁴ Podređeni zapovjednici upozoreni su da ne provode „neosnovane prinudne mjere“ nad civilima na osnovu neprovjerenih informacija te da pri kažnjavanju odmetništva postupaju oprezno i odgovorno.¹⁰⁵ Takav pristup, uostalom, demantirao bi ustaljene navode protivničke strane i pridonio uljepšavanju predodžbe o okupacijskom sustavu naširoko poznatom po brutalnim represalijama, kojima se antifašistička propaganda uspješno inspirirala tijekom protekle dvije godine. Realnost asimetričnog rata, sukoba bez fronte i pozadine, gdje su naselja naizmjenice prelazila iz ruke u ruku,

otvorenog političkog djelovanja protiv Partije. Iako su se u pozadini tih kvalifikacija prvenstveno nalazili motivi ideološkog sukoba militantnog sekularizma Partije i društvene funkcije klera, te se stoga većinu svećenika koji su kasnije nastradali opravdano smatra nevinim žrtvama totalitarizma, postoji i slučaj u kojem je inkriminacija koja se stavljala pred prozvanog neistomišljenika zbilja počivala na nepobitnom, aktivnom i otvorenom protupartizanskom djelovanju. Radi se o don Anti Čotiću iz župe Visočane. On je naime otvoreno djelovao u protupartizanskoj borbi, sudjelovao u formiranju prve ustaške postrojbe u Zadru i do ožujka 1944. godine vodio seosku miliciju u mjestu Poličnik. O Anti Čotiću: N. BARIĆ, 2012., 542 – 543.

¹⁰¹ S. N. KALYVAS, 2006., 127.

¹⁰² O osnovnim značajkama promjena u njemačkoj protugerilskoj strategiji u razdoblju 1943./1944. vidi studije *Instruments of statecraft* (poglavlje *Legacy of World War II*) i *German antiguerrilla operations in Balkans 1941-1944*. Op. a., tekstovi su objavljeni na internetu, a njihove *web* adrese nalaze se u popisu literature.

¹⁰³ *NOB u Dalmaciji*, 1985a., br. 341; *NOB u Dalmaciji*, 1985a., br. 379, 825 – 826; *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 294, 827 – 828; *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 419, 883.

¹⁰⁴ *NOB u Dalmaciji*, 1985a., br. 341, 764.

¹⁰⁵ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 294, 827.

mještane tih mjesta izlagala je ispitivanjima i odmazdama protupobunjeničkih i partizanskih snaga. Toga je bio svjestan i sam general Egsleer kada konstatira da „čak i privremeno zauzimanje pojedinih naseljenih mjesta stanovništvo smatra velikim zlom“. „I oni koji su lojalni prema nama dospjevaju u vrlo neugodne situacije“, misleći na represalije partizana prema suradnicima, te navodi kako se „ljudi ovdje osjećaju samo kao objekt političkih snaga, trudeći se da se pravovremeno stave na raspolaganje onom čiju vlast očekuju i da se što manje politički eksponiraju“.¹⁰⁶

Međutim, unatoč privremenim uspjesima u pothvatima *čišćenja*, zbog ograničenih borbenih efekativa i otežane mobilnosti njemačka vojska nije bila u mogućnosti suzbiti partizanska djelovanja na zadarskom području, a slijedom toga niti izolirati ustanike. Odvlačenje javnosti od ustanika promidžbenim putem nije imalo uspjeha, te iz tog razloga zapovjedništvo 264. pješačke divizije, koja je u međuvremenu zamijenila trupe 114. lovačke, pojačava psihološki rat prema civilima. Padom tolerancije prema prijestupima i zaobilaženjem suradnje s redarstvenim organima NDH dolazi do primjene metoda zastrašivanja terorom. „Privremena maska dobroćudnosti“, kako je partizanski obavještajni izvor opisao dotadašnje taktiziranje Wehrmachta prema civilnom pučanstvu zadarskog okruga,¹⁰⁷ dobila je otvoreni represivni karakter u veljači 1944. god. Tad su naime združene njemačko-četničke snage izvele prvu opsežniju protupartizansku akciju u sjevernoj Dalmaciji od kapitulacije Italije, s ciljem konačnog uništenja partizanskog uporišta na sjeveroistočnom rubu Ravnih kotara i u Bukovici.¹⁰⁸ Prilikom *čišćenja* terena u nasilju nad civilima njemačke trupe ubile su nekoliko desetaka osoba i nanijele veliku materijalnu štetu, ne vodeći računa radi li se o partizanskim pomagačima. Neselektivne mjere odmazde kakvima se tad svjedočilo provodile su se u nedostatku informacija o stvarnim protagonistima gerilskih aktivnosti, a zanemarivanje ili nepoznavanje lokalnih političkih prilika od strane njemačke vojske dovodilo je do apsurdne situacije gdje su stradavala čitava sela koja nisu bila povezana s gerilom, često članovi užih obitelji pripadnika

¹⁰⁶ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 379, 825.

¹⁰⁷ „Ustaško-švapska „miroljubiva i dobroćudna“ politika u pogledu tretiranja pučanstva i partizana, u okviru novih propagandnih direktiva počinje popuštati i svi su izgledali da su poprimiti nekadašnje zvjerske oblike...“ Izvod iz izvještaja zadarskog ROC-a od 31. prosinca 1943. god. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1767.

¹⁰⁸ Pothvat je nosio kodni naziv *Emil* (3. – 6. II. 1944. god.). Za tu priliku njemačke snage pojačane su postrojbama iz sastava 1. brdske divizije. Cilj je bio uništiti snage XIX. divizije i pratećih partizanskih odreda na tom području kako bi se uklonila baza iz koje su partizani poduzimali akcije prema Ravnim Kotarima i Promini te osiguralo zaleđe obalnog pojasa. *Oslobodilački rat*, 1957., 60 – 61.

oružanih snaga NDH ili četničkog pokreta.¹⁰⁹ U valu likvidacija koji je zahvatio područje čitave Bukovice partizanski izvori isticali su stradanje sela Golubić za koje se u osvrtu štaba XIX. divizije navodi umorstvo 40 žena i djece od strane njemačkih snaga,¹¹⁰ a neopaženo nije prošao ni slučaj sela Medviđe gdje su 5. veljače iz odmazde streljana 23 muškarca.¹¹¹

Takvi nesmiljeni represivni postupci usmjereni protiv civilne podrške ustanicima išli su na ruku promidžbenim organima NOB-a. Povijesna iskustva pokazala su da je neselektivno nasilje za onoga tko ga provodi u pravilu bilo kontraučinkovito.¹¹² Oblik uvjeravanja kroz instrumentalizaciju žrtava terora općenito je privlačan za agitacijsko eksploatiranje, a naročito kada se radilo o mjestima koja u trenutku događaja nisu bila na glasu kao *partizanska*.¹¹³ U konkretnom slučaju stradanja bukovičkih sela Golubića, Krupe i Medviđe značilo je to i revidiranje stava mještana prema počiniteljima i potpuni zaokret od politike pomaganja onih političkih opcija naklonjenih suradnji s Wehrmachtom.

¹⁰⁹ Najpoznatiji takav slučaj u Dalmaciji je pokolj civila sinjske krajine iz ožujka 1944. godine za koji su odgovorni pripadnici dobrovoljačke SS brdske divizije *Prinz Eugen*. Velik dio stradalih imao je članove obitelji u domobranskim i ustaškim redovima, dok je opredjeljenje za partizanske snage dotada bilo neznatno. Jedna od verzija objašnjenja tog događaja navodi da su civili pogrešno okarakterizirani kao pomagači i simpatizeri NOP-a jer su se partizani zadržavali u stradalim selima netom prije dolaska Nijemaca.

¹¹⁰ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 138, 577; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 12, 464.

¹¹¹ I. MITROVIĆ, 2011., 518. U partijskim i partizanskim izvješćima prije 5. veljače 1944. selo Medviđa uglavnom se spominje u kontekstu ustaškog političkog utjecaja i naklonjenosti Nijemcima, no nakon pokolja to više nije slučaj.

¹¹² S. N. KALYVAS, 2006., 151. Već na početku rata u užim je upravljačkim krugovima NOP-a korisnost represalija prepoznata kao učinkovit okidač za potpirivanje ustanka na pasiviziranim područjima (vidi dopis E. Kardelja J. B. Titu o vojnopolitičkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji od 2. kolovoza 1941. god: *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u*, 1954., br. 6, 31.) Na izazivanje represalija smjerao je i okružni komitet KPH Zadar kada potkraj prosinca 1943. god. iskazuje oštru opomenu prečkim komunistima zbog *sporazumaštva* kotarskog komiteta KPH Preko s ustašama i pasivnog držanja prema njemačkim okupacijskim snagama na otoku zbog straha od odmazde. Tom prilikom čelnništvo zadarskih komunista traži hitno pripremanje likvidacija pokojeg njemačkog ili ustaškog vojnika te njihovih suradnika, upoznavanje naroda o ustaškim zločinima i ukor svih partijaca koji su pristali na *kompromis* i osudu takvog ponašanja na sastancima partijskog ogranka. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1746. Kotarski komitet Preko zatražio je 4. studenoga, nepuna dva mjeseca prije spomenute opaske nadležnog komiteta, odgodu proslave Oktobarske revolucije zbog specifične situacije na zadarskim otocima i velike opasnosti za stradanje civila. HDA, fond 1853, kutija 3, KP-302/1642.

¹¹³ Emocionalno zasićene poruke o zločinima imale su sugestivnu snagu i u pravilu su prije dovodile do probijanja petrifikacijskih osobina stava nego što je to mogla sofisticirana politička propaganda. Budući da većina ljudi posjeduje čvrst negativan odnos prema teškim zločinima izvršenima nad bližnjima ili pripadnicima vlastite zajednice, bilo je stoga za očekivati kako će obavještanje o nedjelima potaknuti primatelja poruke u smislu izazivanja jake emocionalne reakcije i osvetoljubivog ponašanja.

Stradanja civilnog pučanstva u Bukovici i pobuđena želja za osvetom stvorili su povoljne uvjete za popularizaciju NOP-a. Primijećeno je, navodi se u izvještaju okružnog komiteta Zadar, da je „ovaj teror poučio mnoga kolebljiva sela, a narod tih sela neprijateljski teror bolje je povezoao uz naš pokret“.¹¹⁴

Partizanska propaganda poklanjala je određenu pažnju i drugim oblicima nasilnog ponašanja i samovolje njemačkih vojnika. Iako se radilo o ekscesima koje bi se prije moglo okarakterizirati kao nedostatak vojničke stege nego sastavni dio okupacijske politike, to nije prezentirano na takav način. Jedan takav primjer s tragičnim posljedicama po život triju djevojaka proizašao je iz problematičnog ponašanja *Kozaka* smještenih na otoku Pašmanu.¹¹⁵ O pronalasku „izmrčvarenih tjelesa“ mladih žena na Pašmanu koje su zlostavljali i umorili „švapski belogardejski banditi“ izvješteno je na eksplicitan način u članku *Djela optužuju* okružnog partizanskog glasila. Konac poruke završen je na način karakterističan za svo informiranje o nasilju neprijatelja – osvetničkim pozivom „na osvetu za smrti i silovanja hiljada naših majki i sestara“.¹¹⁶

Isticanje zločinačkog karaktera bilo je osnovni motiv i u demonizirajućim predodžbama o ustaškom pokretu. To nam mogu ilustrirati sljedeći primjeri percipiranja ustaša iz tjednika *Glasnik bratstva*. U izdanju od 29. travnja 1944. objavljen je članak o umorstvu starigradskog svećenika Ive Adžije u Obrovcu od strane „ustaških krvoloka“ koji su ga objesili na stablo radi njegova odbijanja da okonča suradnju s partizanima „kao što su to učinili sa stotinama narodnih svećenika“.¹¹⁷ Isti broj donosi i vijest o raciji „ustaških razbojnika“ i likvidaciji dvoje članova općinske narodne vlasti u mjestu Galovac. „Svjesni svoje sigurne propasti – ustaške bande pojačavaju svoj teror i na najsvirepiji način osvećuju se našim narodima, koji su se stavili uz bok narodnooslobodilačkog pokreta“, stoji

¹¹⁴ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1012.

¹¹⁵ O nezadovoljstvu mještana Pašmana i Tkona incidentnim ponašanjem *Kozaka*: HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/260.

¹¹⁶ *Glasnik bratstva*, 20. srpanj 1944., br. 7, 4.

¹¹⁷ *Glasnik bratstva*, 5. svibanj 1944., br. 3, 4. Poznati podatci o tragičnoj smrti ovog svećenika su kontradiktorni i upućuju na nejasne okolnosti njegova stradanja. Uz očigledno fiktionalne elemente dijaloga I. Adžije s mučiteljima iznesene u navedenim novinama, koji nikako nisu mogli biti poznati izvjestitelju, na neutemeljenost prikaza iz članka upućuje verzija koju donosi R. Šutrin u knjizi *Dvanaestorica naše umorene braće* u kojoj se na str. 16 – 17 tvrdi da su svećenika ubili četnici. Dana 1. travnja 1944. uhitili su ga u starigradskom župnom dvoru, natovarili sandukom streljiva i odveli prema Obrovcu. Dva dana kasnije je ustrijeljen, a njegovo tijelo ostavljeno je na livadi, odakle su njegovi posmrtni ostatci ekshumirani 1959. i preneseni u starigradsko groblje. R. ŠUTRIN, 1995., 16 – 17. Šutrin negira povezanost s komunistima pozivajući se na svjedočenja poznanika don Adžije, no M. Obradović u pregledu razvoja partizanske obavještajne mreže u sjevernoj Dalmaciji navodi kako je Adžija bio „vrсни partizanski obavještajac u neprijateljskim strukturama“, otkriven od strane Gestapoa, te da je zbog toga – streljan od ustaša (!). M. OBRADOVIĆ, 1984., 247.

u tekstu, uz zaključak da neće biti milosti do konačne osvete.¹¹⁸ Sljedeći članak koji je tematizirao slučajeve pojedinačnog nasilja pripadnika ustaške vojnice objelodanio je „najnovija razbojstva ustaških zvijeri“ u Galovcu i Bibinjama, a objavljen je 30. listopada 1944. god. pod znakovitim naslovom *Krv za krv, smrt za smrt*. Najavljivanje nemilosrdne i konačne osvete nad počiniteljima te privođenje pred lice pravde i izricanje „zaslužene kazne“ u ime naroda jer „narod zadarskog okruga to traži i to će biti ispunjeno“, tipičan je sadržaj osvetničkih poruka o razračunavanju s neprijateljem i determiniranoj sudbini onih koji su se ogriješili o pravo čovjeka. Žrtve represije iz gore spomenutih slučajeva bili su Hrvati, a pojedinačni (iako relativno malobrojni u usporedbi s ranijim iskustvima iz NDH) slučajevi nasilja ustaša nad srpskim civilima slabo su dokumentirani u lokalnoj pisanoj propagandi. Razlog tomu leži vjerojatno i u činjenici da, osim ubojstva 13 članova srpske obitelji iz sela Vrana u ožujku 1944. godine – koje je izazvalo veliku zabrinutost u obližnjim selima, a iz nepoznatih razloga nije iskorišteno u spomenutom glasilu – u području bivše anektirane Dalmacije nije bilo slučajeva nasilja s intencijom progona Srba koja bi u propagandnom smislu poslužila kao odraz oživljavanja antisrpske politike režima NDH iz 1941. godine.¹¹⁹ Međutim, najveći odjek u javnosti imao je slučaj streljanja 18 mještana mjesta Sukošan dana 19. kolovoza 1944. godine iz odmazde zbog ubojstva ustaškog rojnika Lonića na cesti Bibinje – Sukošan.¹²⁰ Obavještavajući nadležne o tom događaju, biogradski komitet KPH je u dopisu sastavljenom krajem kolovoza u prvi plan iznio pogriješno objašnjenje kako su ustaše to napravili revoltirani slabim interesom za mobilizaciju, da bi zastrašili pučanstvo i silom ga natjerali u ustaške jedinice.¹²¹ Interpretaciju događaja iz tog izvještaja, kao i podatke o osobama odgovornima za likvidacije, objavio je *Glasnik bratstva* gdje je odmazda predstavljena kao sastavni čin „mobilizacije za Hitlerovu Europu“, provođene nasiljem i ubojstvima, a sudbina odgovornih za „prisilne mobilizacije“, ističe se, jasna je i neizbježna.¹²²

¹¹⁸ *Glasnik bratstva*, 5. svibanj 1944., br. 3, 4. Prema podacima Župske redarstvene oblasti, u Galovcu je 19. travnja otvorena vatra na ophodnju i nakon što su napadači pobjegli, ustaše su spalili nekoliko kuća i ubili troje civila. N. BARIĆ, 2012., 287.

¹¹⁹ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1013. O razmjerima nasilja ustaša nad Srbima civilima i četnicima, vidi: N. BARIĆ, 2012., 545 – 562.

¹²⁰ N. BARIĆ, 2012., 287. Prema Bariću, izvršitelj odmazde pozvao se na Pavelićevu odredbu od 10. srpnja 1944. godine i upute MINORS-a od 14. istog mjeseca, prema kojima se za ubojstvo ustaškog ili domobranskog dočasnika treba izvršiti likvidacija 20 partizana, registriranih suradnika ili članova njihove obitelji. Također ističe da je to najoštrija mjera odmazde vlasti NDH u Dalmaciji u razdoblju nakon talijanske predaje.

¹²¹ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2142.

¹²² *Glasnik bratstva*, 28. kolovoza 1944., br. 10, 1.

Srozavanju reputacije njemačke vojske i urušavanju autoriteta NDH nadasve je doprinijela provedba naredbe 2. oklopne armije o angažiranju radne snage u izgradnji obalnih fortifikacija i evakuaciji muškog vojnosposobnog stanovništva iz obalnih i otočkih krajeva.¹²³ I dok su se likvidacije civila mogle pred lojalnim i pasivnim dijelom javnosti opravdati kao pojedinačne mjere zaštite poretka od provjerenih *banditskih* elemenata, tretman civilnog muškog stanovništva kao potencijalnog partizanskog suradnika, pa i onih koji nisu iskazivali protivljenje NDH, do kraja je difamirao njemačke vlasti u tim područjima. Deportacijama i odvođenjem na prisilne radove, što ističu i predstavnici vlasti NDH, Nijemci su se u očima lokalnog pučanstva izjednačili s talijanskim okupatorom i degradirali nastojanja da se prikažu kao prijateljska vojska.¹²⁴ Pri osvrtu na neprimjeren tretman civila tijekom evakuacija poduzetih u južnoj Dalmaciji dopisništvo *Slobodne Dalmacije* je protumjere Nijemaca popratilo komentarom kako se „prije (...) može nazvati hajkom za mrcvarenjem i istrebljenje naroda čitavih krajeva nego evakuacijom“ te kako sudbina opustjelih Korčule i Pelješca čeka sve ostale krajeve Dalmacije, uključujući i zadarski.¹²⁵ Lokalni partizanski tisak je, doduše s velikim kašnjenjem, slična događanja na ovom području prezentirao kao očajnički čin „prisilne mobilizacije“ ističući kako Hitler „danas prisilno mobilizira kroz našu domovinu za žandarsku službu nad potlačenim narodima, za raznu službu u najizloženijim tvornicama ili za nadoknadu njemačkih vojnika na bilo kojoj fronti“ te navodi kako mu pomoć u „mobiliziranju“ pružaju Pavelić, Mihailović i Maček.¹²⁶ Naime, iz izvještaja okružnog komiteta KPH za ožujak navodi se kako su samo iz mjesta Kali i Kukljica na otoku Ugljanu Nijemci na radove u Zadar odveli 400 radnosposobnih muškaraca i proglasili ih taocima, a čitav otok pasiviziran je prema NOP-u.¹²⁷ Slična sudbina zadesila je 200-tinjak osoba s Pašmana upućenih u Zadar i Biograd te svo vojnosposobno

¹²³ Vidi naredbu II. oklopne armije o evakuaciji stanovništva od 13. veljače 1944. u: *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 371; i obavijest njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj od 26. veljače: *Zbornik dokumenata i podataka o NOR*, 1979., br. 25, 134. Njemačke vojne vlasti predviđale su da će u slučaju desanta civili pružiti pomoć Saveznicima i partizanima. Kako nisu imale povjerenja u snage NDH koje bi se eventualno razmjestile uz obalu, a ljudstvo kojim su raspolagale bilo je malobrojno, odlučeno je da se izvrši rekoncentracija u unutrašnjost NDH te, osim toga, prekinu veze priobalja s otokom Visom. Uz to, za muško stanovništvo s otoka predviđeno je angažiranje u radnim službama na utvrđenju obale. Više o evakuacijama i deportacijama: J. TOMASEVICH, 2010., 355 – 356.

¹²⁴ Pismo ministra vlade NDH E. Bulata njemačkom poslaniku S. Kacheu od 27. ožujka 1944.: *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 500, 1619 – 1620. Opširnije o percipiranju njemačkih mjera kod vlasti NDH: N. BARIĆ, 2010., 129 – 131.

¹²⁵ *Slobodna Dalmacija*, 28. ožujka 1944., br. 44, 1

¹²⁶ *Glasnik bratstva*, 5. svibnja 1944., br. 3, 1.

¹²⁷ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1009 – 1010.

muško stanovništvo otoka Ista prema Puli i dalje prema Njemačkoj.¹²⁸ Postupci Nijemaca izazvali su zabrinutost među stanovništvom otoka do te mjere da je ono napustilo svoje domove i spavalo na poljima te se ističe podatak od 300 do 400 ljudi s Pašmana koji su se skrivali po otoku.¹²⁹ Partizanska propaganda poticala je javnost da se ne prepušta „mobilizacijskim“ nastojanjima te na taj način onemogućiti „paklene planove Hitlera i njegovih slugu“, a kao upozorenje što čeka one muškarce koji se ne odupru ukazalo se na sudbinu silom odvedenih Ugljanaca koji „danas rade pod stražom njemačkih vojnika, proživljuju užase bombardovanja i gladi“ u razorenom Zadru.¹³⁰ Najispravniji način izbjegavanja takve sudbine, sugeriralo se, jest uključivanje u redove NOVH-a te pomaganje oslobodilačkog djelovanja. Mjere prikupljanja muškog stanovništva za rad na utvrđivanju obale obuhvatile su, osim otoka, i obalni pojas Nin – otok Murter, pa se nezadovoljstvo ponašanjem Nijemaca osjetilo i na ninskom području, gdje do veljače 1944. nije bilo stalnih njemačkih posada.¹³¹ Prisilni radovi razljutili su tamošnji narod, kojem su tako uskraćeni proljetni radovi na polju, što je dovelo do osjetnog popravljivanja raspoloženja prema NOP-u.¹³² Sličnim preventivnim mjerama je u travnju obuhvaćen i Dugi otok, a u svibnju je planirana evakuacija građana Zadra starosti 17 – 50. god.¹³³ u sklopu uspostave zaštitnog obalnog pojasa, no kako je grad već dotad bio ispražnjen, njezino provođenje nije bilo potrebno.

4. ELEMENTI POLITIČKE PROPAGANDE I ANTIPROPAGANDE

Premda usko povezana s ratnom propagandom, zbog postojanja više ideološki suprotstavljenih strana moguće je uočiti elemente političke propagande i antipropagande kada se uzmu u obzir relacije zaraćenih strana. Na jednoj strani imamo partizanski pokret predvođen komunističkom ideologijom, a na drugoj njemačke i ustaške snage, pripadnice sila Osovine. Tu su i četnici koji su prisutni na promatranom prostoru, posebice u zadarskom zaleđu. Sve ove strane pokreće specifična ideološka pozadina koja se može detektirati i u propagandnim aktivnostima.

¹²⁸ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1009 – 1010.

¹²⁹ HDA, fond 1853, kutija 4, KP-303/1902.

¹³⁰ *Glasnik bratstva*, 5. svibnja 1944., br. 3, 1.

¹³¹ Izvještaj OK KPH Zadar od 23. 3. 44.; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260.

¹³² HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2060.

¹³³ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR*, 1961., br. 195, 641.

U vojnostrategijskim razmatranjima njemačkog zapovjedništva nužnost fortificiranja istočnojadranske obale podrazumijevala je i stabilizaciju zaleđa i podizanje razine sigurnosti na glavnim komunikacijama s pozadinom.¹³⁴ Na zadarskom području to se u prvom redu odnosilo na osiguranje prometnica Zadar – Benkovac – Bribirske mostine – Knin i Zemunik – Karin, što se prometnulo u najvažniji sigurnosni problem njemačke vojske u Ravnim kotarima. Iz tog razloga su njemačko zapovjedništvo i vlasti NDH od veljače 1944. godine pristupili jačanju vojno-političke prisutnosti NDH na tom području. U gotovo svim hrvatskim ravnokotarskim mjestima uz navedene komunikacije do kraja ožujka 1944. godine podignute su seoske milicije,¹³⁵ a tijekom travnja 1944. god. formirana je tzv. zadarska polubrigada VII. ustaškog stajaćeg zdruga, koji je na prostoru čitave sjeverne Dalmacije brojao oko 2000 do 2800 ljudi.¹³⁶ Krajem istog mjeseca radi potreba regrutacije, a po nalogu ustaškog časnika Servatzija, načelnika Zapovjedništva Velebit-Dinara, uspješno je provedeno popisivanje vojnih obveznika u benkovačkoj i zemuničkoj općini. Veliki odaziv obveznika, od navodno 11 000 evidentiranih osoba, naglo je uzdigao autoritet NDH među lokalnim hrvatskim pučanstvom i predstavljao je znatno odstupanje od minornih rezultata postignutih u primorju i ostalim dijelovima Dalmacije. Paralelno s tim nastojanjima njemačka vojska potpomagala je jačanje četničkih posada u selima s većinski pravoslavnim stanovništvom.

Ova mobilizacija protupartizanskih snaga zaokupila je pažnju partijskih i vojnih partizanskih rukovodstava i navela na neodgodivu reakciju. Slijedom toga, uviđajući opasnosti po širenje partizanskog pokreta, angažman na razbijanju „ustaške mobilizacije“ i istovremeno provođenje vlastite definirani su kao osnovni zadatci NOP-a.¹³⁷ Kao odgovor na navedena nastojanja protivničke strane, tijekom travnja partizanske vlasti pokreću vlastitu mobilizaciju po pozivu kako bi preduhitрили ustaše i četnike.¹³⁸ Prema izvještaju okružnog komiteta KPH Zadar, do dana 31. srpnja 1944. god. preko poziva i prisilom mobilizirano je 2816 ljudi te oko 300 na dobrovoljnoj bazi, dok je u razdoblju od 1. do 25. kolovoza u partizansku vojsku podignuto njih 718.¹³⁹

¹³⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR*, 1979., br. 26, 137 – 139.

¹³⁵ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 125, 529; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 260, 1012 – 1013; *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 266, 1030.

¹³⁶ N. SLAVICA, 1978., 892 – 893; N. BARIĆ, 2012., 239 – 241.

¹³⁷ Okružnica Oblasnog komiteta za Dalmaciju podređenim komitetima od 29. ožujka 1944. god.: *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 282., 1083 – 1084; Izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar od 25. kolovoza 1944. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158.

¹³⁸ Izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar od 25. travnja: HDA, fond 1853, kutija 5, KP-303/1990.

Od vojnih obveznika Hrvata tražilo se da se ne odazovu pozivima i ne pristupaju obrani NDH, ističući njezin sasvim izvjestan kraj. Pozivi na neposluh najviše su naišli na plodno tlo u primorskim krajevima ninske općine gdje je zahvaljujući partizanskoj propagandi pokušaj ustaškog novačenja u svibnju 1944. god. u potpunosti krahirao. Nitko od pozvanih nije se dobrovoljno odazvao, a većina onih koji su primili oružje kasnije je prišla partizanima. Jačanje vojnih i redarstvenih struktura NDH na ravnokotarskom području partizanski *Glasnik bratstva* interpretirao je kao očajničku namjeru ustaša da „aparatom laži, buncanja i obmane“ i prisilnim mobiliziranjem privedu Hrvate ovoga kraja za „svoju bijednu stvar – za propalu stvar švapskih gospodara. Hitler, koji je pretresao svaki i najzabitiji kutak svojih vazalnih zemalja pokušavao je i ovdje (...) preko ustaških slugu da pronade izvore ljudskih snaga“. Pristupanje ustaškom „krvavom kolu“ i primanje oružja „od strane okupatora i njegovih slugu“ u trenucima kada se rat bliži svršetku, između ostalog se navodi, nije put k spašavanju života, već prodaja glave uz vrlo jeftinu cijenu na račun okupatora.¹⁴⁰ S druge strane, uprežanje svih društveno-ekonomskih kapaciteta u korist jačanja NOP-a tumačilo se kao „prirodna stvar“ i „zakon svakog poštenog čovjeka koji hoće da bude što prije slobodan, častan pred čitavim svijetom, da u poslijeratnom vremenu stoji u redovima pobjedničkih, a ne pobjeđenih naroda“.¹⁴¹

Od sredine kolovoza 1944., kada je donesena odluka o intenziviranju rada Propagandnog odjela okružnog NOO-a, vodstvo zadarskih komunista obraćalo je veću pažnju na mobilizacijska nastojanja i navijestilo sustavniji rad po pitanju izvlačenja *zavedene* populacije iz utjecaja protivnika.¹⁴² S tim ciljem je 18. istog mjeseca izdan nalog o hitnom pokretanju promidžbene kampanje upoznavanja javnosti o namjerama njemačke vojske i NDH te potencijalnim opasnostima po lokalno stanovništvo koje proizlaze iz prilaženja zaraćenoj strani koja gubi rat, a sve s ciljem da im se onemogućí pristup ljudstvu i radnoj snazi.¹⁴³

¹³⁹ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158. Masovna mobilizacija u partizanske operative postrojbe po prvi se puta u sjevernoj Dalmaciji provodila u jesen 1943., nakon kapitulacije Italije. Uglavnom se tada odvijala na dobrovoljnoj bazi, a gdje takav pristup nije dao zadovoljavajuće rezultate pristupalo se prisilnoj mobilizaciji. Prisilni aspekt mobiliziranja u narednom će razdoblju dobiti na važnosti, a konačnim međunarodnim priznanjem NOVJ-a u svojstvu regularnih oružanih snaga Jugoslavije postat će institucionaliziran i legaliziran. O proceduri mobiliziranja i primjeni prisile svjedoči dokument XIX. divizije od 27. studenoga 1943. *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 87.

¹⁴⁰ *Glasnik bratstva*, 1. lipnja 1944., br. 5, 1.

¹⁴¹ *Glasnik bratstva*, 5. svibnja 1944., br. 3, 1.

¹⁴² Zapisnik sastanka Okružnog komiteta KPH Zadar od 14. kolovoza: HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2131.

¹⁴³ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2134.

U kontekstu tih nastojanja *Glasnik bratstva* je u izdanjima iz narednih mjeseci objavio nekoliko članaka koji su ciljali na remećenje „totalne mobilizacije“. Kao osnovni argument u propagandnom sabotiranju nakana neprijatelja istaknuto je opće napredovanje protuhitlerovskih snaga i skori poraz Njemačke, a slijedom toga isticani su i pojedini slučajevi prelaska manjih grupa pripadnika četničkog pokreta i oružanih snaga NDH u partizansku vojsku. U takvom tonu, smjerajući na konformističke potrebe pojedinca, dotični su tekstovi završavali pozivima „zavedenim Srbima i Hrvatima“ da primjerice dezertiraju iz svojih postrojbi, ispune svoj dug prema „napačenoj Domovini“ i aktivnom borbom na strani NOP-a spase vlastite živote i živote svoje djece.¹⁴⁴

Partizanska propaganda je u svojoj mobilizatorskoj funkciji bila suočena s vrlo živom i relativno uspješnom kontrapropagandom ustaške i četničke strane. Iskrivljavanje ciljeva partizanskog pokreta uglavnom se temeljilo na plasiranju neistinitih obrazloženja i pritom ga se, ovisno o izvoru iz kojega je interpretacija dolazila, pozicioniralo uz bok protivnika – rojalisti kao ustaškog, a ustaše kao četničkog ortaka. Tako je primjerice ustaška propaganda u zadarskom zaleđu svoju sliku o partizanima gradila na tezi da se oni nalaze u službi velikosrpske politike. Partizanski pokret percipiran je kao trojanski konj kojim beogradski dvor želi zavesti Hrvate i koji je kao takav usmjeren k negiranju hrvatskog državnog prava, nacionalnog identiteta, tradicije i zatiranju privrženosti katolicizmu. U demantiranju takvih tvrdnji određene je probleme stvarala i činjenica da su se nositelji tih tumačenja, lokalni ustaški povjerenici, pritom predstavljali kao podržavatelji Mačekove politike čekanja i time su, kako navode partizanski izvori, držali pristalice HSS-a uz sebe.¹⁴⁵ Naročito je referiranje na Mačekov HSS dobivalo na značenju kako je poraz Njemačke postajao sve izvjesniji i spas za NDH vidio se u prijelazu k Saveznicima. No, izražena britanska nastojanja na restauraciji monarhističkog sustava dijelom su utjecala i na oblikovanje potpuno drugačijih sadržaja neformalne ustaške kontrapropagande. U tom kontekstu zanimljivo je spomenuti pojavu glasina zabilježenu početkom 1945. na ninskom području, a koje Okružni komitet KPH pripisuje neimenovanim ustaškim izvorima, kako je povratak kralja Petra II. pod zaštitom Engleza neizbježan i da slijedi udruživanje svih Hrvata ustaša i partizana u borbi protiv monarhije.¹⁴⁶ Ove dezinformacije, sudeći po istom izvoru, nisu imale nikakvog stvarnog utjecaja.

¹⁴⁴ *Glasnik bratstva*, 28. kolovoza 1944., br. 10, 1.

¹⁴⁵ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1986b., br. 6, 41.

¹⁴⁶ HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1006.

S druge strane, za srpske rojaliste su pristaše NOP-a bili protivnici srpstva, pa su i iskazivanja hrvatskog nacionalnog identiteta unutar pokreta protumačili kao ugrozu srpskog nacionalnog bića. Kao primjer izobličenja činjenica u četničkoj kontrapropagandi može nam poslužiti primjer iz kotara Benkovac iz prosinca 1943. gdje je tijekom četničke mobilizacije i na javnim zborovima zapaženo širenje glasina da su partizani zapravo prikriveni ustaše koji pozivaju Srbe na oružje protiv četnika kako bi se međusobno pobili i time otvorili put stabilizaciji NDH u Dalmaciji.¹⁴⁷ Kako je s vremenom slabila pozicija četničke opcije na vojno-političkom i diplomatskom planu, politička promidžba protiv partizana opstajala je na sve slabijim uporištima. Ostavši na koncu i bez podrške emigrantske vlade, a suočeni s ubrzanim osipanjem vlastitih redova, četnički agitatori pribjegavali su apsurdnim konstrukcijama. Tako na primjer iz dopisa zadarskog Okružnog komiteta sudskom vijeću Komande zadarskog Područja u listopadu 1944. god. doznajemo da je četnička propaganda koristila slučajeve smrtnih presuda vojnog suda, obrazlažući kako su pogubljenja osuđenih Srba usmjerena k ciljanom uništenju naroda, a to je argumentirala činjenicom da se sjedišta sudova nalaze na otocima, tj. na području s većinski hrvatskim stanovništvom.¹⁴⁸

Efikasnost takvih dezinterpretacija zavisila je o nizu činitelja. Prije svega o nemogućnosti učinkovitog *raskrinkavanja* istih s partizanske strane. Naime, protupartizanska kontrapropaganda bilježila je najveće uspjehe u trenutcima kada su oružane jedinice NOP-a gubile inicijativu na terenu i bivale potisnute.

Uspjesi u diskreditaciji partizanskog pokreta su s gledišta KPH-a bili prvenstveno posljedica neaktivnosti i neadekvatne pripremljenosti članstva, ali i potpune pasivnost partijskih i partizanskih organa. Nezadovoljstvo propagandnim radom evidentno je u velikom broju partizanskih i partijskih izvještaja, a pritužbe na račun nespremnosti kadra, zadržavanja *štampe* i aljkavosti javljale su se i na području prečkog kotara gdje je suparništvo domaćih ratnih protivnika bilo najmanje izraženo.¹⁴⁹ Sudeći prema izlaganju nedostataka u propagandi, vodstvo zadarskog Okružnog komiteta bilo je svjesno da to regenerira cijeli niz problema, poput nepravovremenosti u obavještavanju, tj. pojave da ih protivnička strana često pretječe i događaje objašnjava na sebi

¹⁴⁷ HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1741.

¹⁴⁸ Z. BEGONJA, 2007., 103.

¹⁴⁹ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2030. Neučinkovitost zadarskog vodstva NOP-a u suočavanju s protivničkom promidžbom privukla je pažnju nadležnih institucija te je među ostalim bila predmetom rasprave Oblasnog komiteta na Visu 25. ožujka 1944. godine. *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 269, 1036.

povoljan način, pa se partizanski propagandisti dovode u defanzivni položaj i prisiljeni su na izdavanje demantija.¹⁵⁰

5. PROPAGANDA U SLUŽBI BUDUĆE KOHEZIJE

Posebno značajne propagande ideje koje je Komunistička partija pokušavala prezentirati vezane su uz ratne ciljeve i poslijeratnu budućnost u kojoj bi se realizirale intencije takve stranke. Takva nastojanja išla su prema stvaranju novog jednostranačkog sustava koji se pokušao formirati kroz obračun s prethodnim, najviše kroz odluke II. zasjedanja AVNOJ-a i inzistiranje na bratstvu i jedinstvu. Sve te intencije imale su za cilj koheziju stanovništva u cilju stvaranja višenacionalne jednostranačke države.

Odluke II. zasjedanja AVNOJ-a donesene potkraj studenoga 1943. godine i III. zasjedanja ZAVNOH-a iz svibnja 1944. godine, pored toga što su primarno državnopravnog karaktera, imale su vrlo veliku promidžbenu vrijednost u savladavanju kontrapropagande. Vrijednujući njihov promidžbeni značaj, Ivan Jelić ustvrdio je kako su one „najjača mobilizatorska poluga“ i odlučujući činitelj u neutralizaciji struktura koje su svoje djelovanje temeljile na tzv. *politički čekanja*.¹⁵¹ Na sličan su način svojevremeno bile tretirane i od upravljačkih tijela NOP-a i Komunističke partije, što je razvidno iz niza direktiva o pokretanju širokih kampanja upoznavanja javnosti u koje će biti uključeni svi propagandno-politički kapaciteti i koje se trebaju provoditi „do najzabitijeg naselka“.¹⁵²

Mobilizatorski potencijal osobito je dolazio do izražaja u pogledu snažnijeg privlačenja Hrvata, bez čega daljnje širenje podrške NOP-u u Hrvatskoj nije bilo moguće. Federativni oblik uređenja, koji je proklamiran na II. zasjedanju AVNOJ-a 29. studenoga 1943. godine, predstavljao se kao konačno i pravedno rješenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Za hrvatsku javnost to je trebala biti potvrda politike „nema povratka na staro“ jer je na ustavnoj razini onemogućavala političku hegemoniju Beograda nad nesrpskim zajednicama i restauraciju velikosrpskih struktura. Novo državno uređenje naime navedeno je u proglašenju ZAVNOH-a „narodima Hrvatske“ objavljenom tim povodom, a predstavlja volju naroda Jugoslavije da državnu zajednicu izgrade na federativnom načelu,

¹⁵⁰ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2131.

¹⁵¹ I. JELIĆ, 1981., 255 – 271.

¹⁵² Opširnije o tome: I. JELIĆ, 1981., 255 – 271, 283 – 285; I. PERIĆ, 2000., 130. O naputcima zadarskom Okružnom komitetu KPH glede opsega propagiranja odluka AVNOJ-a vidi dopis Centralnog komiteta KPH Hrvatske od 17. prosinca 1943.: HDA, fond 1853, kutija 3, KP-302/1726.

slijedeći načela demokracije, ravnopravnosti i zajedništva i izraženu kroz *bratstvo i jedinstvo* izgrađeno u borbi protiv neprijatelja.¹⁵³

U predjelima s pretežno srpskim stanovništvom poseban naglasak glede objašnjavanja odredbi II. zasjedanja AVNOJ-a stavljen je na *raskrinkavanje* kralja i monarhije.¹⁵⁴ Odluka vijeća o oduzimanju prava jugoslavenskoj vladi u emigraciji i zabrani povratka kralju Petru II. Karađorđeviću do završetka rata zahtijevala je pomno i promptno objašnjenje kako ne bi bila iskorištena za jačanje velikosrpskog utjecaja unutar pokreta i produbljivanje nepovjerenja Srba prema ciljevima NOP-a. Naime, već su ranije afirmacija ideje o federalnoj Hrvatskoj i povećanje udjela Hrvata u partizanskim postrojbama izazivali sumnje hrvatskih Srba prema nakanama vodstva partizanskog pokreta u Hrvatskoj. Da bi se primirila sumnjičavost, vodstvo ZAVNOH-a nastojalo je osnivanjem Srpskog narodnooslobilačkog kluba i promoviranjem glasila *Srpska riječ* uvjeriti Srbe kako odluke parlamentarnih tijela *nove* Jugoslavije ne ugrožavaju interese srpskog naroda u Hrvatskoj, već im nude ravnopravnost i ustavno-pravnu zaštitu. Podilaženja interesima srpske nacionalne zajednice su međutim išla dovoljno daleko da su rezultirala izrastanjem Srpskog kluba u *de facto* neovisnu instituciju unutar ZAVNOH-a.¹⁵⁵ To je dovelo i do, među lokalnim bankovačkim Hrvatima primjerice, nepopularnih poteza poput primanja pojedinaca iz redova SPC-a bliskih velikosrpskim idejama u rad ZAVNOH-a, poput popa Dušana Raškovića, što je kod tih ljudi dovelo u pitanje obranu hrvatskih interesa.¹⁵⁶

Političke su okolnosti Komunističkoj partiji nametale potrebu da istupanja organizacija NOP-a protiv vlade u emigraciji i kralja Petra II. Karađorđevića ne manifestira na pretjerano revolucionaran način, već se usmjeri prema moralnom neprihvatanju predstavničke vlasti koja je izgubila reputaciju podržavajući Mihailovićevu JVuO te shodno tome snosi punu odgovornost za suradnju s okupatorom i sve negativnosti proistekle iz četničkih djelovanja. Na retoričko pitanje zašto je potrebno diskreditirati *stari režim* u očima javnosti, agitatorima

¹⁵³ I. PERIĆ, 2000., 131.

¹⁵⁴ Naputak Centralnog komiteta KPH Okružnom komitetu KPH Zadar od 17. prosinca 1943.: HDA, fond 1853, kutija 3, KP-302/1726. O naputku oblasnog NOO Dalmacije svim okružnim i kotarskim odborima iz travnja 1944. godine vidi u: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, 1978., 197. Pismo Oblasnog komiteta Okružnom komitetu KPH Zadar o pravilnom interpretiranju odluka AVNOJ-a od 15. veljače 1944.: HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1862.

¹⁵⁵ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, 1996., 125 – 128.

¹⁵⁶ U dopisu zadarske OZNE od 29. listopada 1944. u kojem se predlagala likvidacija D. Raškovića navodi se kako je dotični bio na glasu kao istaknuti četnički organizator i njegovo uključenje u rad Srpskog kluba dočekano je s negodovanjem Hrvata, što je potaknulo mišljenje naroda da vodstvo NOP-a tolerira njegove ranije aktivnosti. *Zločini i teror*, 2011., br. 285, 771.

je Kompartija nudila jednostavno objašnjenje – zato što je stara vlast u očima naroda kompromitirana kao neprijateljska i predstavnici te vlasti djelovali su u službi protivnika naroda.¹⁵⁷ Upravni i policijski aparat predratne Jugoslavije, navodi se u novinskom članku o izgradnji partizanske upravne strukture iz *Biltena JNOF-a*, bio je nametnut i „postavljen odozgo“, popunjen karijeristima „koji nikad nisu ni mislili o svome narodu nego o tome kako će se dodvoravanjem svojim gazdama dočepati što unosnijih položaja“, a s agresijom Sila osovine to je „leglo gestapovaca“ počinilo izdaju i skoro u cijelosti se stavilo na raspolaganje okupacijskim silama.¹⁵⁸ Iz takve predodžbe izvodio se zaključak da predratni sustav više nema povjerenje građana i da ga je stoga potrebno zamijeniti novim *neiskvarenim* avnojevskim državnim strukturama.

Međutim, i dva mjeseca nakon izglasavanja odluka, kako konstatiraju partijski povjerenici D. Gizdić i N. Sekulić u kritičkom osvrtu o radu tijela NOP-a u zadarskom okrugu, stanovništvo nije bilo upoznato s njihovim sadržajem i važnošću, uostalom kao i velik dio članova Partije.¹⁵⁹ Potaknut tim ocjenama prvak KPH-a u Dalmaciji Vicko Krstulović je dopisom od 15. veljače 1944. upozorio na nedostatno zalaganje u popularizaciji i praktičnoj primjeni odluka te dao smjernice kako iskorištavati navedene odluke koje trebaju postati „krv i meso svakog partijca“. Među ostalim navodi: „Nama je potrebno da svaki naš čovjek iz naroda bude upoznat i ubjedjen u sve izdajničke akte monarhije i da mu odluke AVNOJ-a postanu bliske, te da ih svojski prihvati kao jedine pravilne, jedino moguće za sve naše narode – da ih primi kao zakon.“¹⁶⁰ Prema Krstulovićevim smjernicama, diskreditacija vlade u izbjeglištvu trebala se primarno temeljiti na uvjeravanju javnosti u postojanje izravne odgovornosti kralja Petra II. za zločine četničkih vojvoda, među ostalima i zapovjednika Dinarske oblasti Momčila Đujića. To bi se argumentiralo činjenicama da kompromitirani vođa ravnogorskog pokreta Draža Mihailović obnaša funkciju ratnog ministra u izbjegličkoj vladi, da ga je kralj unaprijedio u čin generala i postavio na čelo JVuO te da je promovirao istaknute vojvode četničkog pokreta, dok je lišio čina one časnike jugoslavenske vojske koji su se nalazili u partizanskim redovima.¹⁶¹

¹⁵⁷ *Upute za agitaciju i propagandu*, br. 3, 3. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-298/1093.

¹⁵⁸ *Bilten JNOF*, 5. siječnja 1945., br. 70, 1.

¹⁵⁹ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 147, 603.

¹⁶⁰ Cirkularno pismo oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 15. veljače 1944. god. HDA, fond 1853, kutija 4, KP-302/1862. Suzbijanje četničkog utjecaja među Srbima u sjevernoj Dalmaciji predstavljalo je najveći izazov partizanske propagandne službe, što se vidi i iz odluke Oblasnog komiteta za Dalmaciju da iz svog Agitpropa zadarskom Okružnom komitetu pošalje posebnog savjetnika za tu problematiku. *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 269, 1041.

¹⁶¹ *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 269, 1041.

Napomene u vezi proturojalističke propagande iznio je i u sljedećem dopisu, od 29. ožujka, gdje navodi kako je nužno „između ostalih argumenata uporno ponavljati i sa činjenicama i primjerima podvlačiti Đujićevo služenje i suradnju sa ustašama, talijanskim i njemačkim okupatorom u ime kralja Petra klanje i pljačku srpskog naroda Bukovice i Kninske krajine“.¹⁶² Te smjernice, između ostalog, činile su okosnicu predodžbe o kolaboracionizmu kralja, vlade u egzilu i JVuO u temama obrađivanim u *Srpskoj riječi*. Iz pisanja lokalnih listova možemo izdvojiti nekoliko primjera kojima je ukazivano na inkriminirajuće ponašanje četnika. Na temu suradnje Nijemaca i „švapskih plaćenika“ četnika *Glasnik bratstva* je 18. svibnja 1944. god. donio vijest o upadu gračačkih četnika u obrovačku općinu i pljački tamošnjih Srba, poprativši je ironičnim komentarom da je riječ o obrani srpstva na četnički način, a u istom broju Mihailovićeви četnici pozvani su na odgovornost, zajedno s *nedićevcima*, za spaljivanje „stotina kuća srpskih rodoljuba“ i ubojstva seljaka tijekom gušenja ustanka u Srbiji.¹⁶³ Četnike se nastojalo diskreditirati i putem razotkrivanja „lažnih priča o čuvanju tradicije srpstva i svetosavlja“, a s tom nakanom je 7. kolovoza 1944. objavljena vijest o četničkom oskrvnuću pravoslavnog hrama sv. Đorđa u Žegar u gdje se navodi kako su „četničke svinje vršile nuždu i otirale stražnjice sa likovima sv. Save“, opljačkali crkvene vrijednosti, uništili dokumentaciju i matične knjige te polomili inventar i križeve.¹⁶⁴

U skladu s ustavnim aktom AVNOJ-a o federativnom uređenju jugoslavenske državne zajednice, ZAVNOH je na svom III. zasjedanju proglasio Demokratsku Federativnu Hrvatsku. Tom je prilikom konstituiran kao vrhovno predstavničko tijelo i zakonodavni organ Hrvatske.¹⁶⁵ Ta odluka dala je novi zamah prezentiranju tog tijela kao legitimnog predstavnika cjelokupnog hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj. Sve daljnje odredbe koje je kao legalni parlament donio dobile su time legitimitet pred očima javnosti kao iskaz volje naroda i na to su se propagandisti trebali pozivati prilikom njihova interpretiranja i objašnjavanja.¹⁶⁶ U nacionalno-romantičarski obojenom članku objavljenom u *Glasniku bratstva*

¹⁶² *NOB u Dalmaciji*, 1986., br. 282, 1083.

¹⁶³ *Glasnik bratstva*, 18. svibnja 1944., br. 4, 2.

¹⁶⁴ *Glasnik bratstva*, 7. kolovoza 1944., br. 8, 4.

¹⁶⁵ H. SIROTKOVIĆ, 2002., 143 – 149. Konstituiranje AVNOJ-a kao predstavničkog tijela nije se isticalo iz razloga što se istupanjem protiv emigrantske vlade nije htjelo zamjeriti zapadnim Saveznicima. Na to je upozoravala i Kominternu, koja je priznavala legalnost kraljevske vlade. H. SIROTKOVIĆ, 2002., 75. Osnovne informacije o zaključcima sjednice donosi *Glasnik bratstva*, od 9. srpnja 1944., broj 6.

¹⁶⁶ Prema članku M. Stilinovića *Upoznajmo široke narodne slojeve sa odlukama ZAVNOH-a i AVNOJ-a* u: *Naprijed*, 21. kolovoza 1944., br. 67, 2.

u srpnju 1944. god. ZAVNOH je okvalificiran kao prvi pravi narodni sabor u tisućljetnoj povijesti Hrvata, koji po prvi puta u nacionalnoj povijesti okuplja sve slojeve naroda s cjelokupnog hrvatskog etničkog prostora i zastupa njihove interese.¹⁶⁷ Osim toga, na III. zasjedanju ozakonjena je puna ravnopravnost svih građana Hrvatske i zajamčena su osnovna prava i ljudske slobode. Donošenje tih odluka bilo je politički motivirano kako bi se demantirali navodi ustaške i četničke propagande da je NOP u suštini komunistički pokret, ali i da bi se ojačala diplomatska pozicija pred zapadnim Saveznicima.¹⁶⁸ No osim što je dokazivalo građanski i demokratski imidž vijeća, jamčenje ravnopravnosti i vjerskih sloboda pružalo je mogućnost ZAVNOH-u da ojača reputaciju prema skeptičnoj srpskoj javnosti i da se time jasno distancira od bilo kakvih konotacija vezanih uz ustaštvo i antisrpske ideje. U svjetlu tih nastojanja može se sagledavati i objava obavijesti o odluci predsjedništva ZAVNOH-a da vjeronauk ostaje obvezan školski predmet i da se poništavaju sva prisilna prevođenja na drugu vjeru, koju je NOO Zadar na ćirilicnom pismu objavio 17. rujna 1944. upravo na ćirilicnom pismu.¹⁶⁹

Usto, poruka da partizanski pokret u Hrvatskoj štiti nacionalni i kulturni identiteta Srba slala se i sadržajima poput reportaže *Glasnika bratstva* o proslavi pravoslavnog blagdana Vidovdana u Žegararu u organizaciji NOO-a i predstavnika XIX. sjevernodalmatinske divizije. Tom prilikom je, među ostalim, prenesen poziv žegarskog svećenika Jovana Javora svim sjevernodalmatinskim Srbima da se pridruže maršalu Titu i osude četništvo, a partizani su prozvani „današnjim brankovićima od Kosova“, inkorporirajući mitološke elemente srpske tradicije, tipične za tadašnju četničku propagandu, u partizansku retoriku.¹⁷⁰ Ili vijest, iako na marginama lista, o obilježavanjima svetosavskog blagdana – sjećanja na „Velikana i Svetitelja, tvorca samostalne srpske crkve, srpske škole i knjige“ – koje su mjesni i općinski ogranci JNOF-a organizirali u mjestima benkovačke, obrovačke i smilčićke općine.¹⁷¹

Centralni komitet KPH zadarskim je komunistima u više navrata tijekom svibnja i lipnja 1944. godine ukazao na nužnost popularizacije odluka III. zasjedanja ZAVNOH-a i naložio provođenje promidžbenih kampanja uz obvezni angažman članova HSS-a i Srpskog kluba.¹⁷² Međutim, u operacionalizaciji

¹⁶⁷ *Glasnik bratstva*, 20. srpnja 1944, br. 7, 2

¹⁶⁸ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, 1996., 88., D. BILANDŽIĆ, 1999., 170 – 171.

¹⁶⁹ *Radio vijesti*, 17. rujna 1944., br. 51.

¹⁷⁰ *Glasnik bratstva*, 9. srpnja 1944., br. 6, 4.

¹⁷¹ *Bilten JNOF*, 4. veljače 1945., br. 74.

¹⁷² HDA, fond 1222, kutija 4, KP-296/655, I. JELIĆ, 1976, 144.

tog zadatka partizansko-partijska rukovodstva na zadarskom području bila su suočena s nepripremljenošću ili elementarnim nerazumijevanjem materije od strane nižih partijskih komiteta i NOO-a. U vezi s tim primjerice kotarski komitet Preko navodi: „sve ove zadatke mi smo prenijeli na partijske jedinice, ali naše partijske jedinice nisu bile u stanju da sve ovo sprovedu u djelo. One to nisu mogle učiniti jer nije ni samim njima sve ovo bilo jasno. Naši partijci još nisu upoznati sa odlukama avnoja i zavnoha.“¹⁷³ Isti problem javljao se i u ostalim kotarevima, gdje je utjecaj komunista bio slabiji, što je pak naposljetku rezultiralo donošenjem ocijene o nedovoljnom iskorištavanju tih ustavnih odluka u smjeru jačanja pokreta, neiskorištavanju njihova potencijala do krajnjih mogućnosti.¹⁷⁴ Na taj način su i naponi oko njihova populariziranja među pučanstvom zadarskog okruga u konačnici opstajali na ograničenim postignućima pisane propagande.

Službeni stav partizanskog vodstva je po pitanju propagiranja odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a bio vrlo jasan i počivao na stajalištu da ono treba biti prožeto idejom bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda. Koncept *bratstva i jedinstva* bio je vodeće načelo multietničke antifašističke politike na kojem je KPH od 1941. godine uspijevala kapitalizirati suprotstavljenost dviju tada dominantnih nacionalističkih ideja, te u koncepcijama NOB-a nije imao alternativu, niti je predviđao kompromise s nacionalističkom ideologijom i idejama političke dominacije jednog naroda nad drugim. *Bratstvo i jedinstvo* hrvatskog i srpskog naroda u službenom se partizanskom glasilu znakovita naziva – *Glasnik bratstva* – portretiralo kao temeljna tekovina i najkrupniji uspjeh narodnooslobodilačke borbe, najubojitije sredstvo protiv neprijatelja kojim je izborna demokratska i federativna Jugoslavija te federalna i samostalna Hrvatska unutar nje. Ono je garancija uspjeha i pobjede u ratu te jedini mogući put k suživotu naroda, a potvrđivalo se, kako se učestalo i u frazerskoj maniri ponavljalo u promidžbenim tekstovima i govorima, kroz svakodnevnu borbu za oslobođenje zemlje i zajedničku žrtvu Hrvata i Srba.

Međutim, predodžba službene propagande o čvrstoći i nepokolebljivosti *bratstva i jedinstva*, izgrađenog kroz ratne napore, u stvarnosti je, i upravo u zadarskom zaleđu, nailazila na teško premostivu barijeru u vidu zaoštrenih međunacionalnih odnosa. Iako je Komunistička partija uspijevala držati situaciju pod kontrolom i uspješno neutralizirati eskalaciju međunacionalnih tenzija u partizanskim redovima, oblikovatelji partizanske propagande bili su

¹⁷³ HDA, fond 1853, kutija 5, KP- 304/2255.

¹⁷⁴ HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2131; HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158; HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2270.

svjesni problematike narušenih hrvatsko-srpskih odnosa i činjenice da duboke tenzije između dva naroda, potencirane nacionalističkom promidžbom i ekscesima na terenu, otežavaju preusmjeravanje podrške naroda k idejama nadnacionalnog partizanskog pokreta i njihovo okupljanje pod zajedničkom kapom partizanskog pokreta.¹⁷⁵ I samo partizansko vojno vodstvo u Dalmaciji je eksploatiranje postojećeg jaza između pravoslavnog i katoličkog stanovništva Ravnih kotara prepoznavalo kao osnovni razlog zašto su ustaše i četnici u razdoblju nakon kapitulacije Italije ostvarivali veće uspjehe u okupljanju lokalnog stanovništva, usprkos pogoršanju opće vojnopolitičke situacije.¹⁷⁶ Sklad hrvatskog i srpskog elementa kakav je propagandni aparat prikazivao u lokalnim tiskovinama bio je izložen stalnim trzavicama. Naročito su dolazile do izražaja u kriznim trenucima. Na primjer, prilikom izvlačenja partizanskih grupacija s zadarskog područja u prosincu 1943. kada je Sreten Žujević, zapovjednik dalmatinskog VIII. korpusa NOVH, upozorio na pogoršanje odnosa u postrojbama na tom području i konstatirao da najveća nacionalna nesnošljivost u korpusu vlada upravo u Zadarskom partizanskom odred¹⁷⁷ ili kroz proces povećanja brojidbenog stanja brigada mobiliziranim ljudstvom naklonjenim velikosrpskim idejama krajem 1944. godine.¹⁷⁸

Iskustva s zadarskog područja potvrđivala su pravilo da uporaba propagandnih poruka koje su imale prolaznost i prijemčivost na etnički i vjerski homogenom prostoru ne jamči uspjeh i na heterogenom prostoru.¹⁷⁹ Naime, zbog bojazni da se ne izazovu pogrješna shvaćanja i suprotna reakcija od željene te potakne bujanje dezinformacija, propagandisti su često djelovali na svoju ruku i smatrali svrsishodnijim prilagoditi agitacijsku retoriku specifičnostima na terenu, pa i pod cijenu prešućivanja bitnih informacija i potencijalno problematičnih tema. Tako se, priznaje nam izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar izdan potkraj kolovoza 1944. god., „po pitanju tumačenja ZAVNOH-a i AVNOJ-a očitovao naš izvjesni oportunitizam u tome što se često pred srpskim masama prešućivalo odluke ZAVNOH-a a pred hrvatskim masama iako u manjoj mjeri odluke AVNOJ-a, bojeći se pred srpskim masama spomenuti ime Hrvatske, a pred hrvatskim ime Jugoslavije što je sve neprijatelj vješto iskoristio“.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar od 25. travnja 1944. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-303/1990.

¹⁷⁶ *NOB u Dalmaciji*, 1985b., br. 73, 233.

¹⁷⁷ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR*, 1963., br. 130, 247.

¹⁷⁸ Izvještaj divizijskog komiteta KPH XIX. divizije od 13. listopada 1944. HDA, fond 1222, kutija 5, KP-297/836.

¹⁷⁹ *J. ELLUL*, 1973., 294 – 301.

¹⁸⁰ Izvještaj okružnog komiteta KPH Zadar. HDA, fond 1853, kutija 5, KP-304/2158, 2.

Na akutnost problematike hrvatsko-srpskih odnosa na zadarskom području otvoreno je ukazao povjerenik CK KPH Dušan Brkić prilikom posjeta Dalmaciji.¹⁸¹ On je dopisom iz srpnja 1944. vrhu Komunističke partije izložio svoje viđenje i kroz niz primjera ukazao na raširenu diskriminiranost Srba u partijskim i partizanskim organizacijama. Zaključio je da se zbog toga Srbi ne osjećaju ravnopravnima, a usto potvrdio navode o tome kako se pred sjevernodalmatinskim Hrvatima ne spominju AVNOJ i Jugoslavija i da se zabranjuje spominjanje Srpskog kluba zastupnika ZAVNOH-a pri agitiranju u hrvatskim selima. Iz njegova iskaza, kojeg je kao vjerodostojnog potvrdio i sam Politbiro, sasvim je jasno da propagandistička paradigma bratstva i jedinstva nije zaživjela na terenu, potvrđujući pritom pravilo da propaganda u načelu nije u stanju prevladati ili iz korijena izmijeniti temeljne trendove i sociokulturne osobitosti kraja u kojem djeluje.¹⁸²

Unutar diskursa *bratstva i jedinstva* i zajedništva jugoslavenskih naroda, propaganda je eksploatirala i teme koje su se ticale isključivo nacionalnih interesa Hrvata. Naspram NDH, za koju se isticalo da je sudbinski vezana uz Hitlerovu Njemačku i u suštini produkt izdaje nacionalnih interesa, partizanski pokret je nakon talijanske kapitulacije ulogu branitelja hrvatstva u Dalmaciji promovirao prvenstveno kroz odluku ZAVNOH-a o pripajanju Istre, Zadra i anektiranih krajeva matičnoj državi iz rujna 1943. godine. Duh patriotizma i romantičarskog nacionalizma u sadržajima partizanske provenijencije s zadarskog područja ponajviše je dolazio do izražaja u isticanju hrvatskog identiteta grada Zadra i pravu većinski hrvatskog stanovništva Zadra na oslobođenje od fašizma i „jarma tuđina“. Tako na primjer letak *Građani hrvatskog grada Zadra* izdan krajem kolovoza 1944. i članak *Zadar je naš iz Glasnika bratstva* od 13. istog mjeseca to povijesno pravo argumentiraju pozivanjem na stoljetni otpor Zadrana „latinskim zavojevačima“, autonomašima, „terorističkoj crnoj sjekiri i fasciju“ i nasilnoj talijanizaciji.¹⁸³ Pritom se borba partizanskog pokreta interpretira kao završna faza u kontinuitetu dugotrajne borbe za opstojnost hrvatskog identiteta. Hrvatski i slavenski duh Zadra manifestiran je, na koncu, i velikom pučkom proslavom povodom oslobođenja grada, uz prigodne govore dužnosnika Narodnooslobodilačke Fronte, članova ZAVNOH-a i predstavnika savezničkih snaga, defile trupa XIX. divizije i kulturni program u tzv. Turskim kućama. Vijest o „historijskom slavlju“ prenio je *Bilten JNOF* u izdanju od 8. prosinca 1944.

¹⁸¹ *Dokumenti centralnih organa KPJ*, 1986c., br. 29, 127 – 130.

¹⁸² M. A. J. TUGWELL, 1979., 16.

¹⁸³ *Građani hrvatskog grada Zadra*, 30. kolovoza 1944.; *Glasnik bratstva*, 13. kolovoza 1944., br. 9, 7

godine, donoseći u prvi plan ozračje optimizma i općeg ushićenja okupljenog naroda iz Zadra i šire gradske okolice. Oslobođenje Zadra predstavljeno je u navedenom izvješću kao korak u daljnjem oslobođenju „naših sunarodnjaka od tiranskih okova talijanskog fašizma“ i zadovoljenje prava na slobodu hrvatskog naroda, uz neizostavno referiranje na nužnost *bratstva i jedinstva* u obrani od vanjskih agresora.¹⁸⁴

6. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Propagandni aparat antifašističkog partizanskog pokreta na zadarskom području iz razdoblja 1943. – 1945. u sebi je odražavao organizacijska i politička obilježja partizanske propagande iz ostatka Hrvatske. Iako je putem službenih sredstava komuniciranja u javnost plasirana slika o građanskom i demokratskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu čiji se dugoročni ciljevi ne dotiču revolucionarnog boljševizma i preuređenja društva, njime je rukovodila Komunistička partija i prilagođavala ga svojim stranačkim interesima i jasnim političkim ciljevima. Strukture lokalnih ogranaka Komunističke partije bile su isprepletene sa strukturama promidžbeno-informacijskog sustava i upravnih te političkih organizacija NOP-a koje je ona stvorila i uz to ih u bitnome usmjeravala prema smjernicama viših partijskih instanci, držeći ih čvrsto pod vlastitom kontrolom.

Uz propagandni diskurs kreiran na samom početku rata 1941. godine o zločinačkom i nehumanom protivniku, Hitlerovoj Njemačkoj i ustaškoj NDH, osnovicu ratne antifašističke propagande u razdoblju nakon kapitulacije Italije činilo je kontinuirano propagiranje skorog sloma Sila osovine. Ono se postizalo objavljivanjem i distribucijom vijesti s europskog i domaćeg ratišta te međunarodne političke scene. Bio je to osnovni adut partizanskih remetilačkih nastojanja u izvlačenju pučanstva izvan utjecaja protivničke agitacije i ratne mobilizacije. Na koncu je, u uzajamnom djelovanju s partizanskim vojnim

¹⁸⁴ *Bilten JNOF*, 8. prosinca 1944., br. 67, 1. Promidžbena slika o idiličnom i veseljem ispunjenom Zadru, predočena u *Biltenu*, nije sasvim odgovarala stvarnom stanju u gradu s početka prosinca 1944. Naime, sami komunistički izvori iz tog razdoblja svjedoče o postojanju određene atmosfere straha i suzdržanosti među gradskim stanovništvom (posebno u predjelu Arbanasi), potencirane mobilizacijom Hrvata u vojsku, nediscipliniranim ponašanjem dijela partizanskih trupa, ali nadasve uhićenjima 225 osoba (stanje na dan 8. prosinca) optuženih za suradnju s fašističkim režimom i masovnim likvidacijama osuđenih. Izvještaj Okružnog komiteta KPH Zadar od 8. prosinca 1944. god. HDA, fond 1222, kutija 6, KP-297/947. Izvještaj opunomoćstva OZN-e za zadarsko područje od 5. prosinca: *Zločini i teror*, 2011., br. 287, 774 – 775.

djelovanjima u zadnjim mjesecima 1944. god., ono odigralo i ključnu ulogu u potiskivanju ustaške i četničke promidžbe na margine javnog diskursa u zadarskom području na prijelaznom razdoblju 1944./1945. Pri pokretanju javnosti u tom smjeru osim navedenoga korišteni su slučajevi nasilja, odmazde i prisilnih protumjera koje je njemačka vojska provodila na sjevernodalmatinskom području 1944. godine, a koji su u jednakoj mjeri diskreditirali i njezine saveznike i suradnike. Eksploatacija tih tema, sa snažnim uporištem u stvarnom držanju njemačkih vojnih vlasti, mjestimično je polučila znatan uspjeh i doprinijela odvratanju podrške javnosti protupartizanskim nastojanjima.

U koheziji i privlačenju narodne podrške i kreiranju javnog mnijenja Komunistička partija vodila se načelom narodnofrontovske politike, s ciljem stvaranja što šire društveno-političke baze aktivnih podržavatelja i simpatizera NOP-a. To je podrazumijevalo privlačenje pristalica pasiviziranog HSS-a i hrvatskih Srba okupljenih oko rojalističke ideje i jugoslavenske Vlade u egzilu. Put prema tome, prema shvaćanjima partizanske propagande, ostvarivao se diskreditacijom i difamacijom predstavnika tih dviju politika – s jedne strane Vladka Mačeka i njegovih suradnika, s druge strane kralja Petra II. Karađorđevića i vodstva četničkog pokreta. Nasuprot njima partizanski pokret promovirao se kao realizator konačnog rješenja nacionalnog pitanja, socijalne problematike i društvene ravnopravnosti. Argumentaciju tim tezama propagandisti su pronalazili u odredbama vijeća ZAVNOH-a i AVNOJ-a, čija će važnost osobito doći do izražaja u pogledu srpsko-hrvatskih odnosa. Osobiti problem koheziji predstavljala je sociokulturna osobitost zadarskog zaleđa koja se odražavala u heterogenoj etno-vjerskoj slici stanovništva tog prostora, koja je na prostorima dodira hrvatskih i srpskih zajednica bila obilježena dubokim međunacionalnim tenzijama i antagonizmima iz kojih je izvirala relativno značajna podrška nacionalističkim ideologijama. Partizanska promidžba nastojala je taj jaz prevladati koncepcijom bratstva i jedinstva, no usprkos namjerama kreatora promidžbe i humanističkim postavkama same biti ideje, predodžba o nepokolebljivom zajedništvu i iskrenom osjećaju jedinstva dvaju naroda nije u potpunosti odgovarala situaciji na terenu. U svim tim nastojanjima promidžba NOP-a bila je suočena s konstantnim kontrapropagandnim djelovanjem suprotstavljenih strana i dezinformacijama koje su ozbiljno štetele promoviranju NOP-a, postavljajući ga bilo na poziciju velikosrpskog bilo na poziciju ustaškog suradnika. Bez obzira na sve, može se zaključiti kako je na zadarskom okrugu partizanska propaganda odigrala značajnu ulogu u promatranom razdoblju, a njezin učinak ostavio je zamjetan trag kako na realizaciju intencija Komunističke partije u ratnom razdoblju tako i na oblikovanje političke svijesti u poslijeratnom razdoblju.

POPIS KRATICA

AFŽ – Antifašistički front žena
AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK – Centralni komitet
FDH – Federalna država Hrvatska
HDA – Hrvatski državni arhiv
IHRPD – Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije
IHRPH – Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske
JNOF – Jedinstveni narodnooslobodilački front
JLZ – Jugoslavenski leksikografski zavod
JVuO – Jugoslavenska vojska u otadžbini
KPH – Komunistička partija Hrvatske
KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
NDH – Nezavisna država Hrvatska
NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NOB – Narodnooslobodilačka borba
NOO – Narodnooslobodilački odbor
NOP – Narodnooslobodilački pokret
NOR – Narodnooslobodilački rat
NOVH – Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske
NOV i POJ – Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
ROC – Rajonski obavještajni centar
SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
TANJUG – Telegrafska agencija nove Jugoslavije
USAOH – Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

POPIS IZVORA I LITERATURE

Neobjavljeni izvori:

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu:
HDA, fond 1222 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju
HDA, fond 1853 – Okružni komitet KPH Zadar
HDA, fond 1486 – Okružni NOO Zadar

Objavljeni izvori:

- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1985., knjiga 2, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1985.
- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1985b., knjiga 6, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1985.
- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1986a., knjiga 15, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1986
- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1986b., knjiga 18, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1986
- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1986c., knjiga 19, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1986.
- Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945*, 1987., knjiga 21, ur. V. Glišić, Beograd: Komunist, 1987.
- Proleter*, 1968. – *Proleter: organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije*, ur. P. Morača, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, 1985a., knjiga 8, ur. V. Branica, Split: IHRPD, 1985.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, 1985b., knjiga 9, ur. V. Branica, Split: IHRPD, 1985.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, 1986., knjiga 10, ur. V. Branica, Split: IHRPD, 1986.
- Jugoslavija 1918.-1988. – tematska zbirka dokumenata*, 1988., ur. B. Petranović – M. Zečević, Beograd: Rad, 1988.
- ZAVNOH*, 1964, knjiga 1, ur. L. Kobsa, V. Lukatera et al., Zagreb: IHRPH, 1964.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, 1954, tom II, knjiga 2, ur. F. Trgo, Beograd: Vojnoizdavački zavod „Vojno delo“, 1954.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, 1961, tom VIII, knjiga 2, ur. F. Trgo, Beograd: Istorijski institut Jugoslavenske narodne armije, 1961.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, 1963, tom II, knjiga 11, ur. F. Trgo, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1963.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, 1979, tom XII, knjiga 4, ur. D. Džinić, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1979.
- Zločini i teror u Dalmaciji 1943-1948. počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e: dokumenti*, 2011, digitalno izdanje, <http://www.arhiv.hr/hr teme/Zlocini%20i%20teror%20u%20Dalmaciji%201943-1948.pdf> (posjećeno 21. 3. 2011).

Tiskovine:

Bilten Jedinствene narodnooslobodilačke fronte za okrug Zadar.

Glasnik bratstva – (nasljednik Vijesti) Glasilo okružnog NOO-a Zadar.

Građani hrvatskog grada Zadra, ZKZD, 71830 R-1181.

Naprijed – organ Komunističke partije Hrvatske.

Slobodna Dalmacija – Dnevnik Jedinствenog narodnooslobodilačkog fronta Dalmacije.

Slobodni dom – izdaje Hrvatska republikanska seljačka stranka.

Vijesti – Glasilo okružnog NOO-a Zadar.

Radio vijesti – Glasnik odbora NOF Hrvatske.

Literatura:

Vladimir ANIĆ – Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 2000.

Nikica BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije (rujan 1943.-studenj 1944.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 31, Zagreb, 1998., 55 – 79.

Nikica BARIĆ, „Wehrmacht, NDH, evakuacija deportacija i prisilni rad stanovništva u Dalmaciji tijekom 1944. godine“, *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., 111 – 131.

Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012.

Zlatko BEGONJA, *Političke prilike i sudski procesi u Zadru od 1944. do 1948.*, Sveučilište u Zadru, doktorska disertacija, Zadar, 2007.

Lucija BENOVSKEY, „Partizanska štampa na zadarskom području“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 259 – 267.

Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden Marketing, Zagreb, 1999.

Dragomir CAR, „Iz oslobodilačkog pokreta u Zadru 1941-1942. godine“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 69 – 88.

Dragomir CAR, „Jedinствeni narodnooslobodilački front (JNOF) u okrugu Zadar“, *Biogradski zbornik*, Zavod za povijesne znanosti Filozofskog fakulteta Zadar, SIZ kulture Biograd, knjiga 1, Zadar – Biograd, 1990., 649 – 657.

Mladenko COLIĆ, „Značajnije borbe i bojevi na području sjeverne Dalmacije u NOR-u 1941-1944. godine“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 191 – 207.

- Jerolim ČOGELJA, „Kako je izvršena organizacija stalnog izlaženja lista grada Zadra i čitavog sjevernodalmatinskog kraja“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 493 – 498.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Državna statistika Kraljevine Jugoslavije, knjiga 1, Beograd, 1937.
- Marijan DIKLIĆ, *Vrsi u Drugome svjetskom ratu (1941. – 1945.)*, Matica hrvatska, Zadar, 2007.
- Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Rad, Beograd, 2000.
- Milovan ĐILAS, *Revolucionarni rat*, Književne novine, Beograd, 1990.
- Jacques ELLUL, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York, 1973.
- Mladen FRIGANOVIĆ, „Sociodemografske osobine i problemi sjeverne Dalmacije pred Drugi svjetski rat i neposredno nakon oslobođenja“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 241 – 260.
- German antiguerilla operations in Balkans 1941-1944*. CHM Publication 104-18. www.army.mil/cmh/books/wwii/antiguer-ops/AG-BALKAN.HTM, (posjećeno 1. veljače 2013.)
- Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941: prilozi historiji Narodnooslobodilačke Borbe*, 27. srpnja, Zagreb, 1959.
- Instruments of statecraft: U.S. Guerilla warfare, Counterinsurgency, and Counterterrorism 1940-1980*, www.statescraft.org, (posjećeno 1. veljače 2013.)
- Fikreta JELIĆ BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Globus, Zagreb, 1986.
- Ivo JELIĆ, „O nekim političkim značajkama narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj 1944. godine“, *Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944.godine: simpozij u povodu 30. obljetnice III. zasjedanja ZAVNOH-a, JAZU*, ur. D. Čalić – Lj. Boban, Zagreb, 1976., 139 – 153.
- Ivo JELIĆ, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Ivo JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, Globus, Zagreb, 1981.
- Stathis N. KALYVAS, *The Logic of Violence in Civil war*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Edvard KARDELJ, „Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju“, *Strategija oružane borbe u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.*, Vojnoizdavački zavod, Centar za strategijska istraživanja, Beograd, 1980., 15 – 46.

- Peter KENEZ, *The Birth of Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilisation 1917-1929*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Neki problemi razvoja narodne vlasti u sjevernoj Dalmaciji 1941-1945“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 191 – 198.
- Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Andrija Hebrang – iluzije i otrežnjenja 1899-1949*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1996.
- Giovanni LOVROVICH, *Zadar. Od bombardiranja do izgnanstva 1943-1947*, Edit, Rijeka, 2008.
- Šime LUKIN, „Narodnooslobodilački pokret na području kotara Preko“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 471 – 486.
- Faust LJUBA – Petar ŠKARICA, „Razvitak narodne vlasti u sjevernoj Dalmaciji“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 157 – 182.
- Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Jadertina croatica: bibliografija knjiga, novina i časopisa izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku*, JAZU, svezak II, Zagreb, 1954.
- Vuko MIHAILOVIĆ, *Propaganda i rat*, Rad, Beograd, 1989.
- Ivan MITROVIĆ, *Povijest Hrvata Krmpota, Medvide i Zelengrada*, Osobna naklada, Rijeka, 2011.
- Vjeko OMAŠIĆ, „Prilog upoznavanju djelovanja Oblasnog NOO Dalmacije 1943-1944.“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 3, Split, 1975., 51 – 66.
- Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, ur. J. Vujošević, knjiga 2, Beograd, 1957.
- Milan OBRADOVIĆ, „O obavještajnoj službi i sistemu sigurnosti NOP-a zadarskog regiona u NOB-i i revoluciji“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 229 – 258.
- Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848-2000.*, Dom i svijet, svezak 3, Zagreb, 2000.
- Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850-1945. Knin, Drniš, Bukovica, Ravni kotari*. Globus, Zagreb, 1986.
- Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996.
- Hodimir SIROTKOVIĆ, 2002, *ZAVNOH. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.

- Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945-1948.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.
- Nikola SLAVICA, „TANJUG“, *Vojna enciklopedija*, Redakcija Vojne enciklopedije, sv. 9, Beograd, 1975a., 653-654.
- Nikola SLAVICA, „Izdavačka djelatnost organa narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji 1943. godine“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 3, Split, 1975b., 729 – 738.
- Nikola SLAVICA, „Formiranje i razvoj ustaških i domobranskih jedinica u sjevernoj Dalmaciji“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 885 – 894.
- Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i politički marketing*, Alineja, Zagreb, 1992.
- Mirjana ŠOKOTA, „Izdavačka djelatnost u slobodnom Zadru (1944-1979)“, *Zadar i zadarsko područje u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1*, Općinska konferencija SSRNH, ur. Š. Lukin, Zadar, 1984., 539 – 544.
- Rozario ŠUTRIN, *Dvanaestorici naše umorene braće*, Nadbiskupski ordinarijat, Zadar, 1995.
- Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*, EPH Media, Zagreb, 2010.
- Maurice A. J. TUGWELL, *Revolutionary propaganda and possible countermeasures*, doktorska disertacija, King's College – University of London, London, 1979.
- Jera VODUŠEK STARIČ, „Temelji ideologije i tehnologije preuzimanja vlasti u Jugoslaviji 1944.-1945.“, *1945., razdjelnica hrvatske povijesti*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., 25 – 36.
- Slobodan ŽARIĆ, „Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta Hrvatske“, *Oslobođenje Hrvatske 1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1986., 309 – 323.
- Marijan ŽUVIĆ, „O djelovanju Komunističke partije na zadarskom području i osnivanju okruga Zadar“, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, knjiga 4, Split, 1978., 75 – 88.

Mateo BRATANIĆ, Tomislav RAŽNJEVIĆ

PARTISAN PROPAGANDA IN THE ZADAR AREA 1943–1945 WITH AN
EMPHASIS ON THE ROLE OF THE COMMUNIST PARTY OF CROATIA

SUMMARY

On the basis of data from available historical sources and literature, the paper presents principal characteristics of written anti-fascist propaganda in the Zadar district in the period between Italian capitulation in September 1943 and the very beginning of 1945n – the time marked by the complete liberation of North Dalmatia. The paper tends to offer an insight into the factors that had influenced the development and efficacy of the wartime political propaganda, show the manner in which it was endeavoured to influence the views and opinions of local population, how it was used as a tool against enemy propaganda efforts, and in which way it fitted into the wider historical context of the world war. Since due to research limitations it was impossible to carry out a deeper analysis of this exceptionally complex topic, and certain essential aspects of propaganda totality (e.g. indoctrination in the educational system of *Partisan schools*; propaganda oriented toward women; or utilitarian cultural-artistic creations) had to be left out, the paper followed the idea of offering a *superficial* survey of the main characteristics of the wartime political agitation propaganda.

The paper has been divided in several chapters, structured as follows: first, propaganda holders – Partisan press and the Communist Party of Croatia – are presented. Secondly, elements of wartime propaganda are analysed on examples from the press and other available sources, and put into the relevant military context. Thirdly, a chapter tackling elements of political propaganda and anti-propaganda follows, in which political and ideological constructs advertised by the warring parties in the area under research are put into context. In the final chapter, the authors study propaganda as a cohesive means directed toward the formation of socialist Yugoslavia.

The propaganda apparatus of the anti-fascist Partisan movement in the Zadar area had 1943–1945 reflected organisational and political features of Partisan propaganda present in the rest of Croatia. Via official communication means, general public was kept informed of a civil and democratic national liberation movement, whose long-term goals did not tackle either revolutionary bolshevism or any conversion of the society. It was nevertheless managed by the Communist Party, which adjusted it according to its particular interests and straightforward political goals. In conclusion, it may be stated that in the Zadar district, Partisan

propaganda had played a major role in the period under research, and the effect thereof left a significant trace both on the realisation of the intentions of the Communist Party in the wartime period and on the formation of political conscience in the after-war period.

Keywords: propaganda; Communist Party of Croatia; Zadar district; anti-fascism; Partisan movement; World War Two.

